

משרד התמ"ת
מחקר וכלכלה

גברים חרדים בשירות צבאי טכנולוגי השתלבות בוגרי מסלולי שח"ר בשוק העבודה *דו"ח מחקר הערכה*

אסף מלחי

משרד התמ"ת
מחקר וכלכלה

גברים חרדים בשירות צבאי טכנולוגי השתלבות בוגרי מסלולי שח"ר בשוק העבודה *דו"ח מחקר הערכה*

אסף מלחי

על המחבר

אסף מלחי, אסף מלחי הגו חוקר ורכז תחום מחקר חרדים במינהל מחקר וכלכלה בתמ"ת

תודות

תודותיי נתונות לרב ישראל הופריכטר, מנהל תוכנית שח"ר מטעם תבת אשר סייע רבות בהליך הלמידה והמחקר של מסלול ייחודי זה

אפריל 2013

תקציר

תוכנית שח"ר פותחה ע"י צה"ל, אגף כח-אדם וגיוינט ישראל- תבת במטרה לשלב צעירים חרדיים במסגרות צבאיות מקצועיות ולרכוש מקצוע וניסיון תעסוקתי תוך שמירה על צביונם וייחודם התרבותי-חברתי. ההתנסות בעבודה ורכישת מיומנויות עבודה, תוך כדי מילוי חובת השירות הצבאי, לצד תמיכה חודשית הניתנת כתשלומי משפחה למשפחות החרדים, פותחת בפני הצעירים החרדים את הדרך להשתלבות טובה בעולם העבודה האזרחי לאחר השירות הצבאי כשהם בעלי ידע וניסיון רלוונטי לשוק העבודה המודרני.

מחקר ההערכה, שממצאיו העיקריים מוצגים בהמשך, ביקש לבחון את מידת תרומתם של מסלולי שח"ר להשתלבותם של בוגרי השירות מהמגזר החרדי בשוק העבודה ובמסגרות לימוד מקצועיות וגבוהות. המחקר נערך בין החודשים מאי 2011 לפברואר 2012 והוא בוצע באמצעות שאלוני הערכה מובנים שהקיפו כ-270 משיבים מבין הבוגרים של שני מחזורי הגיוס הראשונים במסלול זה אשר שרתו בשנים 2007-2009. זהו מחקר הערכה ראשוני בלבד. לצורך בחינת מידת התרומה והשפעת השרות לאורך זמן נדרש ליווי מחקרי נוסף ומעמיק בשלבי היישום השונים של מסלול שח"ר.

מעבר לעיקרי הממצאים המוצגים בהמשך, בחינת מצבם התעסוקתי של בוגרי מסלולי שח"ר השונים, מעידה על שינוי ניכר במאפייני התעסוקה של בוגרי השירות הצבאי של מסלולי שח"ר המיועדים לאוכלוסייה החרדית. רק 34% מהמשרתים במסלול שח"ר שהשתתפו בסקר הנוכחי עבדו לפני שרותם הצבאי בשכר חודשי ממוצע שעמד על 6,240 ₪. בתום השירות הצבאי (כזכור, עד 3 חודשים מסוף השירות), שיעור התעסוקה של הבוגרים הכפיל את עצמו ועמד על כ-70%. יש יסוד סביר להניח כי שיעור התעסוקה של בוגרי שח"ר ימשיך לעלות ככל שיעבור פרק זמן ממושך יותר מתום השירות, זאת על-סמך נתונים מינהליים של מערך התמיכה והסיוע של תב"ת לבוגרים אשר על-פיו שיעור התעסוקה של אוכלוסייה זו עומד על כ-82%. בהיבט זה נראה כי תוכנית שח"ר עמדה ביעדיה המרכזיים, אם כי ניתן למצוא דרכים לייעולה ושיפור בהיבטים הקשורים לשיפור ההכנה לשוק העבודה ובשלבי המיון והשיבוץ לתפקידים במסגרת ההכשרה הצבאית.

נראה כי השירות הצבאי מהווה מסלול חברות (סוציאליזציה) ייחודי עבור צעירים חרדים אשר התחנכו וצמחו במערכות חינוך תורניות שבהן הם לא נחשפו לסביבת עבודה מודרנית וחילונית. בדומה לאוכלוסיות אחרות, משמש השירות הצבאי מורטוריום לעולם האזרחי הכולל רכישת מקצוע והתנסות תעסוקתית. אלו נתפסים כתועלות העיקריות שמקנה מסלול זה בעיני בוגרי שח"ר. יש להניח שככל שיגדל מספר המסגרות המתאימות לצרכים ולמאפיינים של הגברים החרדים, כך יגדל הסיכוי שצעירים חרדים רבים יותר יבחרו לשרת בצה"ל במסגרות מותאמות אלו או אחרות.

עם זאת, חשוב להדגיש כי מסלולי שח"ר אינם חפים מבעיות ומקשיים הנובעים מהמורכבות ומהקושי בשילובם של גברים חרדים בצה"ל, קשיים ובעיות אשר מתוארים בפרוט במחקר הנוכחי. המחקר העלה כי מרבית הקשיים נבעו מחדשנותו של מסלול זה, אשר גרם "למחלות ילדות" הקשורות לקושי לספק את כל תנאי השירות הייחודיים אשר הובטחו למשפחות החרדים. משיחות וראיונות אישיים עם בוגרי התוכנית נראה כי במחזורי הגיוס הראשונים רבים מבין המגויסים החרדים לא הכירו את התפקיד הצה"לי שיעדו להם, דבר אשר גרר תסכול מסוים אצל חלק מהם.

בנוסף, ממצאי המחקר מעלים כי קרוב ל-14% מבוגריו הראשונים של שח"ר אינם שייכים לאוכלוסית המטרה של הפרויקט, כלומר חיילים השייכים למגזר החרדי-לאומי. יוצא אפוא שצה"ל ומדינת ישראל מסבסדים חיילים חרדים-לאומים אשר יכלו להתגייס למסגרות שירות אחרות במסגרת ישיבות ההסדר או מסגרות נוספות.

לאור הקשיים והבעיות שהתעוררו בעת הפעלתו של מסלול שח"ר אשר חלקם מתוארים במסמך זה, חלו בו מספר שינויים :

א. החל משנת 2012 נערכים לכלל המועמדים לשירות בשח"ר אבחון מקצועי לפני שיבוצם לתפקידיהם בצה"ל. אבחון זה עשוי לשפר את תוצאות התכנית מבחינת תרומת להשתלבות הבוגרים בלימודים גבוהים ובעבודה ולהגביר את תחושת מיצוי הכישורים והיכולת בקרב החיילים החרדים במהלך שרותם הצבאי

ב. כניסתם של חיילים חרדים-לאומים למסגרת השירות בשח"ר במחזורי הגיוס הראשונים חורגת מאוכלוסיות המטרה של מסלול שח"ר. על כן נערכת כיום הקפדה ייתרה בשלבי איתורם ומיונם של חיילים החרדים בלבד למסלול זה

ג. לאור פערי הידע הניכרים של בוגרי שח"ר בשפה האנגלית ובמתמטיקה נערכים כיום לבוגרי התוכנית סדנאות להשלמת לימודים אלו על-ידי תבת

ד. במסגרת תהליך שיפור כלי הסיוע להכנה לעבודה, בוגרי שח"ר מקבלים כיום מידע והכוונה מקיפים אודות אפשרויות תעסוקה ומסגרות להכשרה מקצועית או גבוהה במסגרת סדנאות מרוכזות להכנה לתעסוקה

חדשנותו של מסלול שח"ר והיותו פרויקט חלוצי אשר, כבר כיום יצרו שינוי מסוים באופן שבו חלקים בציבור החרדי מתייחסים לשירות הצבאי בישראל, מחייבים ליווי מחקרי להערכת תקופת השירות הצבאי של כלל החיילים המשרתים בתוכנית שח"ר. בחינת המוטיבציות לשירות לאורך זמן עשויה לספק תובנות נוספות על המניעים לשירות ועל שינויים ביחסם של החיילים החרדים במסלול כלפי השירות בצה"ל ועל המוטיבציה לתרום למדינה במסגרת שירות זה. על כן, נדרשים להערכתנו מעקבים ארוכי טווח לאחר תום השירות הצבאי (כשנה עד 3 שנים מתום השירות), לבחינת השלכות השירות הצבאי על השתלבותם של בוגרי השירות בחברה הישראלית בכלל ובשוק העבודה בפרט. מחקר כזה היה מתאפשר לו ניתן היה לערוך מעקב ארוך טווח על חרדים המשרתים בצה"ל לפני גיוסם לצבא ולאחר תום שרותם והשוואתם מאפייניהם ביחס לקבוצות משרתים ובוגרים שאינם חרדים. מחקר מסוג זה היה מאפשר קבלת פרספקטיבה ארוכת טווח אודות הצלחת בוגרי המסלול בעולם העבודה, הן אודות מאפייניהם של משתתפים חדשים בתכנית, והן לצורך המשך הערכה, לאורך זמן, של השתלבותם של הבוגרים בשוק העבודה ובמסגרות לימוד שונות.

ממצאים עיקריים:

רקע אישי ומשפחתי

- ✓ גילם הממוצע של בוגרי שח"ר הנו 26. כ-80% מבוגרי שח"ר הנם נשואים ואבות לשני ילדים בממוצע (ל-95% מהגברים הנשואים יש ילדים). מצב משפחתי ייחודי זה מזכה אותם בתנאי שירות מיוחדים המיועדים לגברים נשואים ואבות לילדים. כ-40% מבוגרי שח"ר שרואיינו בסקר הנוכחי שייכים לזרם ספרדי, כרבע מהם (24%) שייכים לזרם הליטאי ועוד כ-12% שייכים לזרם החסידי על גווניו השונים. עוד כ-15% מהבוגרים הגדירו עצמם כחרדים לאומים. לבוגרי שח"ר 7 אחים ואחיות בממוצע.
- ✓ ההכנסה החודשית הממוצעת של כ-18% מהבוגרים נעה בין 3,000-5,000 ₪ ולעוד כ-30% מהבוגרים היתה הכנסה שעמדה על 5,000-7,000 ₪. כ-70% מבנות זוגם של בוגרי שח"ר עבדו בעת עריכת הסקר בשכר חודשי ממוצע העומד על 4,350 ₪.
- ✓ לשני שלישי מהבוגרים יש בבית מחשב עם חיבור לאינטרנט ו-40% מהם יש רכב בבעלותם. שני שלישי מהבוגרים הצהירו כי אביהם שירת בצה"ל שירות צבאי מלא (3 שנים). ל-20% מבוגרי שח"ר יש תעודת בגרות ולעוד 30% ישנה תעודה מקצועית ממוסד הכשרה ציבורי או פרטי. ל-44% מהבוגרים אין אף תעודה רשמית.
- ✓ כ-30% מבוגרי שח"ר למדו בעת הסקר לימודים גבוהים או מקצועיים מהם כרבע למדו לקראת תואר ראשון במוסד לימודים כללי ועוד כ-15% לומדים לקראת תואר ראשון במוסד לימודים המותאם לאורח חיים חרדי. 5% בלבד מבוגרי שח"ר למדו בעת הסקר 'בכולל'. מבין בוגרי שח"ר שלא למדו כלל בעת הסקר כשני שלישי הביעו מידה רבה או מידה רבה מאוד ללמוד במסגרת אקדמית או מקצועית

אופי השירות וההכשרה הצבאית

- ✓ 32% מבוגרי שח"ר שרואיינו בסקר הנוכחי שרתו במסגרת חיל האוויר. 16% שרתו בחיל המודיעין ועוד כ-9% שרתו באט"ל (אגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה). 5% נוספים שרתו בחיל הים והאחרים- בחיל התקשוב ופיקוד העורף.
- ✓ כרבע מבוגרי מסלול שח"ר שרתו כטכנאים מסוגים שונים, מרביתם בחיל האוויר ובחיל הים. כ-18% שרתו כבודקי תוכנה בעיקר בחיל המודיעין ועוד 15.5% שרתו כחשמלאים. 10.6% הבוגרים שרתו כמבנאים בחיל האוויר ועוד 8.7% שרתו כמחסנאים.
- ✓ כשני שלישי מהבוגרים (63.4%) ביקשו לשרת בתפקיד נתון, והאחרים- לא ביקשו לשרת בתפקידיהם. ממצא זה מעיד על התאמה גבוהה באופן יחסי בין המאפיינים האישיים של החיילים החרדים לתפקידיהם בשח"ר.
- ✓ כמחצית מבוגרי שח"ר (48.5%) היו מרוצים במידה רבה או מידה רבה מאוד מהכשרתם המקצועית במסגרת צה"ל.

- ✓ זמן ההמתנה הממוצע להכשרה המקצועית היה בין שבוע לחודש אך היו גם מקרים בהם נאלצו הבוגרים להמתין כ-3 חודשים עד לתחילת הכשרתם הצבאית. זהו פרק זמן ממושך בהתייחס לכך שחיילים חרדים בשח"ר משרתים בסה"כ תקופה של שנה ו-4 חודשים בלבד.
- ✓ כ-17% בלבד מבוגרי שח"ר טענו כי נתקלו במידה רבה או מידה רבה מאוד בבעיות בתחום הדתי או המוסרי במהלך שירותם הצבאי אך 63% מהבוגרים טענו כי נתקלו בבעיות מסוג במידה מועטה או כלל לא
- ✓ כרבע מהבוגרים (26%) טענו כי בבסיס בו שרתו היתה הפרדה מגדרית מלאה ועוד כ-40% טענו כי היתה בבסיס בו שרתו הפרדה מגדרית חלקית (כלומר, בבסיס בו שרתו שהו חיילות אך לא בצמוד לחיילי שח"ר). כשליש מהבוגרים טענו כי בבסיס בו שרתו לא היתה כלל הפרדה מגדרית. למעלה ממחצית מבוגרי שח"ר (55%) היו מרוצים במידה רבה מההפרדה המגדרית בצבא ועוד כ-26% היו מרוצים במידה בינונית. רק 12% מהבוגרים לא היו מרוצים כלל מההפרדה המגדרית בעת שרותם במסלולי שח"ר¹

שביעות רצון ומניעים לשרות

- ✓ 72% מכלל הבוגרים שרואיינו בסקר זה הביעו שביעות רצון רבה או רבה מאוד משרותם הצבאי בשח"ר. שביעות הרצון הגבוהה ביותר היתה מעמיתים לשירות (86.5%) ומיחס המפקדים (75%). 57% בלבד מהבוגרים הביעו שביעות רצון מסוג ההכשרה הצבאית שרכשו בעת שרותם הצבאי.
- ✓ תשובות משתתפי התכנית מלמדות שקיימים שני מניעים מרכזיים לשירות בצה"ל הכרוכים זה בזה במידה רבה: המניע המרכזי במעלה הוא הרצון לרכוש כישורי עבודה ולהשתלב בשוק העבודה (27%) ומייד אחריו מיוחסת חשיבות רבה לרצון לתרום למדינה (25%). מניע חשוב נוסף לשירות בשח"ר קשור להתאמת מסלול השירות לאורח החיים החרדי (16.5%). 3% בלבד מהמשיבים טענו כי ההטבות הכלכליות בעת השירות סייעו היוו מניע בעת הצטרפותם לשח"ר.
- ✓ בהתאם, מעריכים כשליש מבוגרי שח"ר כי התועלת העיקרית מהשירות בשח"ר קשורה לרכישת ניסיון ולהתפתחותם האישית. כ-20% מעריכים כי התועלת העיקרית מהשירות היא האפשרות לעבוד באופן מסודר לאחר תום שרותם הצבאי. תועלת נוספת קשורה לעובדה שבעת השירות נהנו המשרתים החרדים ממשכורת צבאית קבועה (כ-11% מהבוגרים).
- ✓ כ-60% מבוגרי שח"ר חשים במידה רבה או מידה רבה מאוד שלא מיצו את יכולותיהם האישיות בתקופת שרותם הצבאי.
- ✓ אף שכ-60% מעריכים כי לא ימשיכו לעסוק בתחום הכשרתם הצבאית בשוק העבודה האזרחי, למעלה ממחצית מהמשתתפים (55%) מסכימים או מסכימים מאוד עם ההערכה שהשירות הצבאי מעניק להם נקודת זינוק טובה משל עמיתיהם האברכים בשוק העבודה.

¹ יש לציין כי ההתחייבות להפרדה מגדרית במסגרת השירות בשח"ר מתייחסת לסביבת העבודה הראשונית בלבד ולא למסגרות רחבות יותר במסגרת צה"ל

השתלבות בשוק העבודה ותרומת השירות הצבאי לניסיון התעסוקתי

- ✓ 70% מבוגרי שח"ר עבדו בתום השירות הצבאי ובעת עריכת הסקר הנוכחי. שיעור התעסוקה של בוגרי שח"ר לפני השירות הצבאי עמד על 34% בלבד.
- ✓ השכר החודשי הממוצע של בוגרי שח"ר עמד בעת עריכת הסקר על 6,250 ₪. זהו שכר חודשי זהה לשכר הממוצע של גברים חרדים בגילאי העבודה העיקריים (6,300 ₪). שכר זה גבוה בהשוואה שכרם של בוגרי השירות האזרחי בגילאים דומים במגזר החרדי בגילאים דומים (4,300 ₪)²
- ✓ 31% מבוגרי שחר מעריכים כי השירות הצבאי תרם להם במידה רבה או רבה מאוד למציאת עבודתם הנוכחית³. כשני שליש מהבוגרים טוענים כי השירות תרם במידה מועטה או לא תרם כלל למציאת עבודתם הנוכחית כ-15% בלבד מהבוגרים עובדים במקצוע אותו רכשו בעת השירות הצבאי שלהם בשח"ר.
- ✓ קרוב למחצית מבוגרי שח"ר (44%) שעבדו במועד עריכת הסקר, מצאו את מקום עבודתם בעזרתם חברים, מכרים או קרובי משפחה. עוד כ-14% מצאו את מקום עבודתם באמצעות האינטרנט או בעזרת אנשי התמיכה של תב"ת-הגיוינט (כ-11%). אחוזים בודדים מהבוגרים מצאו את מקום עבודתם בעזרת שירות התעסוקה או חברות כח-אדם.

עמדות לגבי סיוע כספי והכוונה מקצועית לאחר השירות

- ✓ כ-40% מבוגרי שח"ר הצהירו כי הם מעוניינים במידה רבה או רבה מאוד בסיוע, הכוונה ומידע לאחר תום השירות לצורך הכנה לשוק העבודה. מנגד כ-45% מהבוגרים הצהירו כי אינם זקוקים כלל לסיוע מסוג זה. כ-30% מהבוגרים הצהירו כי היו מעוניינים בסיוע של אנשי התמיכה מטעם תב"ת-הגיוינט במסגרת תוכניות התמיכה השונות (הכוונה תעסוקתית במפת"ח, הכשרות מקצועיות, סדנאות למיומנויות יסוד ועוד)
- ✓ מרבית בוגרי שח"ר (87%) היו מעוניינים במידה רבה בסיוע במלגות וסבסוד שכר לימוד לאחר השירות הצבאי לצורך לימודים מקצועיים או גבוהים. כמו כן, כ-80% מהבוגרים מעוניינים במידה רבה או מידה רבה מאוד בקבלת מידע מעודכן ומלא אודות אפשרויות תעסוקה ואפשרויות לימודים שונות.

שיפור בידע ובמיומנויות יסוד

- ✓ למעלה משליש מהבוגרים (36%) מעריכים כי מידת שליטתם במחשב השתפרה בעקבות השירות הצבאי. כרבע מבוגרי שח"ר מעריכים כי מידת שליטתם באנגלית (קריאה וכתובה) השתפרה לאחר השירות הצבאי בשח"ר (אף כי לא חל שיפור ברמת שליטתם בניהול שיחה באנגלית). 20% בלבד מבוגרי שח"ר מעריכים כי מידת שליטתם במתמטיקה השתפרה בעקבות השירות הצבאי

² באשר לשכר החודשי הממוצע של בוגרי השירות האזרחי במגזר החרדי ראה (מלחי, 2010). השכר החודשי הממוצע של גברים חרדים מבוסס על עיבודים מיוחדים של מנהל מחקר וכלכלה לסקר החברתי של הלמ"ס (2010)

³ הכוונה לקשר ישיר בין תחום השירות הצבאי למציאת משלח יד אזרחי

הערכת תרומת השירות הצבאי לעמדות וליחס של בוגרי השירות כלפי הציבור החילוני וכלפי הצבא

- ✓ קרוב לשני שליש מבוגרי שח"ר סברו כי מידת היכרותם עם הציבור החילוני לפני השירות הצבאי היתה טובה או טובה מאוד. יותר משליש מהבוגרים (35%) טענו כי יחסם אל הציבור החילוני השתפר לטובה במידה רבה או בינונית בעקבות השירות הצבאי בשח"ר. רוב הבוגרים (63%) טענו כי יחסם לציבור החילוני לא השתנה, לטובה או לרעה, בעקבות השירות הצבאי. נראה כי השירות הצבאי בשח"ר גרם לשינוי מה, אך לא יצר שינוי גורף, בעמדותיהם וביחסם של החיילים החרדים כלפי הציבור החילוני
- ✓ מסתבר כי כרבע מבוגרי שח"ר התנגדו בעבר לשירות הצבאי בעיקר מטעמים דתיים (צניעות, שמירת הלשון ועוד) (55%) ומטעמים אידיאולוגיים (30%).
- ✓ בדיקת רמת האמון של בוגרי שח"ר כלפי מוסדות וארגונים שונים בחברה הישראלית העלתה כי כ-57% מבוגרי שח"ר נותנים אמון רב ורב מאוד בחבריהם לקהילה או לשכונה, אך רק 14% מהם נותנים אמון רב בפוליטיקאים החרדים. 20% בלבד מבוגרי שח"ר נותנים אמון רב במערכת המשפט, ואילו משטרת ישראל נהנית ממידת אמון גבוהה מעט יותר – כ-34% מהבוגרים נותנים אמון רב או רב מאוד במשטרה. רמות האמון של המשיבים כלפי בתי המשפט ומשטרת ישראל נמוכה באופן משמעותי מרמת האמון לה זוכים מוסדות אלו בקרב כלל האוכלוסיה היהודית בישראל
- ✓ כ-37% מבוגרי שח"ר טענו כי חלק מבני משפחתם וחבריהם התנגדו לשירותם הצבאי בעת הצטרפותם למסלולי שח"ר. עם זאת, נראה כי מרביתם זכו לתמיכה רבה מבנות זוגם (83% מבנות הזוג תמכו בחיילים החרדים במידה רבה או בינונית) ומהוריהם (81%).

תוכן עניינים

עמ' 9	השירות הצבאי והמגזר החרדי הרציונל להקמת שח"ר ומטרות המסלול רקע היסטורי וחברתי להקמת מסלולי שח"ר בצה"ל מטרות ויעדי המחקר
עמ' 14	מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של בוגרי מסלול שח"ר מדדי רמת חיים, השכלה ומאפייני שירות צבאי של האב מאפייני השכלה והכשרה מקצועית הגדרה עצמית והשתייכות לזרם חרדי
עמ' 21	אופי השירות וסוג ההכשרה הצה"לית תפקידי הבוגרים בשירות משך השירות ורמת הפרדה מגדרית בשירות מאפייני ההכשרה הצבאית ויחס המפקדים שביעות רצון מהשירות הצבאי
עמ' 27	מניעים להשתתפות בשח"ר תרומת השירות והערכת התועלות העיקריות של השירות לבוגריו
עמ' 32	היסטוריה תעסוקתית וכלי סיוע נדרשים להשתלבות בעבודה אופן מציאת מקום העבודה הנוכחי אמצעי סיוע לחיפוש עבודה
עמ' 38	רכישת מיומנויות יסוד ומידת השיפור בהן לאחר השירות
עמ' 41	עמדות הקהילה ביחס לשירות ועמדות חברתיות-אזרחיות אמון מוכלל ואמון פרטיקולרי בקרב בוגרי שח"ר בהתייחסותם לכלל הציבור לאחר השירות הצבאי
עמ' 46	המלצת בוגרי השירות לגבי הגדלת היקף המתגייסים לשח"ר
עמ' 50	סיכום ומסקנות
עמ' 52	מקורות

1.1 הרציונל להקמת שח"ר ומטרות המסלול

מסלול שח"ר (שירות חרדים הינו מסלול תעסוקתי מובהק, והוא מוצע על-ידי תב"ת וצה"ל לדורשי עבודה חרדים המתאימים לקריטריונים של מסלול זה. תב"ת משמשת כגשר בין הצרכים של הגורמים השונים והינה הגורם המקצועי, המקפיד על רכישת הכלים הנכונים לכניסה מוצלחת לעולם העבודה לבין שמירה על צביונה הדתי של אוכלוסיית המשרתים בצה"ל⁴.

ככזה מוגדרת מטרתה של תוכנית שח"ר כדלקמן :

לאפשר לגברים חרדים צעירים רכישת מקצוע באמצעות השתלבות בצבא תוך שמירה על צביונם התרבותי ושילובם בשלב מאוחר יותר בשוק העבודה האזרחי.

עד לאחרונה, רבים בציבור החרדי לא ראו את הגיוס לצבא כאפשרות מעשית מסיבות שונות בהן : חשש לירידה רוחנית, הפרדה בין המינים, שפה שאינם מורגלים בה וחשש שמא לא יוכלו לקיים את אורח חייהם כראוי. תוכנית שח"ר נועדה לתת פתרון ומענה לכל החששות הללו, ולהעניק למשתתפים כלים חיוניים שיסייעו להם להשתלב בהצלחה בעולם העבודה האזרחי. המציאות והקשיים הכלכליים מחד ובניית מסלול המותאם לאורח חייהם ומאפשר שמירת תורה ומצוות מאידך, אפשרו להתגבר על החסמים הראשוניים. בנקודה זו נועד לתב"ת תפקיד ראשי כגורם אזרחי מתווך בין הקהילה החרדית לבין צה"ל, המסייע בבניית הבנה ואמון הדדי בין המערכת הצבאית לאוכלוסייה החרדית. לתב"ת נועד תפקיד חיוני הן מבחינת משתתפי התוכנית והן מבחינת צה"ל בהפיכתה של התוכנית לתוכנית תעסוקתית, על ידי ביצוע כל ההתאמות הנדרשות לעולם העבודה האזרחי והחיבור בפועל למקומות העבודה.

למרות הניסיון הרב של צה"ל בהכשרת חיילים למקצועות שונים בתוך המערכת הצבאית, הוא נדרש לעזרה בהשלמת הפערים הכלליים של החיילים החרדים שמרביתם חסרים ידע בסיסי באנגלית מתמטיקה ומקצועות יסוד נוספים. בנוסף, נדרשת פעילות רבה להתאמת תכני הלימוד במסגרת הצבא לדרישות המקובלות בעולם העבודה האזרחי, בתוכניות לימוד המפוקחות על ידי התמ"ת וכיו"ב. תפקידה של תב"ת בתחום זה הוא לסייע לצה"ל בהשלמת פערים אלו ובהתאמת הסילבוס של הקורסים לדרישות עולם העבודה האזרחי, פעילות זו היא פריצת דרך גם עבור יתר החיילים במערך הטכני בצה"ל.

1.2 רקע היסטורי וחברתי להקמת מסלולי שח"ר בצה"ל

סוגיית גיוסם של בני ישיבות ואברכים חרדים לשירות צבאי בצה"ל מלווה את החברה הישראלית מימיה הראשונים. זוהי סוגיה חברתית-אזרחית ופוליטית ראשונה במעלה הנוגעת ליחסים שבין הרוב החילוני למיעוט החרדי, המייחס חשיבות וערך עליון ללימוד תורה. ראשיתו של הסדר זה נעוצה בחשש הקיומי להישרדותן של קהילות החרדיות בארץ-ישראל לאחר השואה, סמוך לקום המדינה ולמלחמת העצמאות. באותה עת היה מצבן של קהילות החרדיות בארץ-ישראל בכי רע ומנהיגיהן של קהילות אלו חששו לעצם הישרדותן בתנאים שנוצרו באותה עת בישוב (קפלן ושטדלר, 2012). נדמה היה שאכן ישנו חשש ממשי לעולם התורה אשר חלקים נכבדים ממנו הושמדו בשואת יהודי אירופה. לחשש זה הצטרפו גם מנהיגי השלטון בתקופת הישוב ובראשית ימיה של מדינת ישראל, בראשם דוד בן-גוריון אשר הסכים (באופן חד-פעמי), לאור הפצרותיהם של מנהיגי הציבור החרדי בישראל, לדחות את שירותם הצבאי של חלק מבני

⁴ תבת – חברת תבת (תנופה בתעסוקה) הנה חברה לתועלת הציבור המהווה מיזם משותף של ארגון הגיוס והממשלה

הישיבות לתקופה מוגבלת. מאז ועד ימינו חלו תמורות דמוגרפיות וחברתיות כבדות משקל בציבור החרדי וביחסים בינו לבין הרוב הלא-חרדי. ההתנגדות לשירות צבאי של בני ישיבות חרדים הנה התנגדות אידיאולוגית וערכית מושרשת, המבטאת היטב את החשש של פרנסי ציבור זה ושל מרבית הקהילות החרדיות מפני היחשפות לתכנים ולהתנהגויות שאינם הולמים בני תורה, ואשר עלולים לגרום לנטישת אורח החיים החרדי הרצוי. התנגדות זו באה לידי ביטוי, מאז קום המדינה ועד היום, בכל הכלים הרטוריים האפשריים של המנהיגות החרדית לדורותיה. עם זאת, התנגדות זו לא מנעה את גיוסם של חלק מבני הישיבות החרדים לשירות צה"ל במגוון תפקידים בעשורים הראשונים לקום המדינה ועד לשנות ה-70 מאוחרות. רק לאחר המהפך הפוליטי בשנת 1977 וההסכמים הקואליציוניים שנחתמו לאחריו עם המפלגות החרדיות. עם הסרת המגבלה על מכסות האברכים במעמד 'תורתו' אומנותו, חלה ירידה משמעותית בהיקף הצעירים החרדים שגויסו לצה"ל.

השיח הציבורי בסוגיה זו עלה מדרגה והועצם במהלך שנות התשעים ותחילת שנות האלפיים לאור הגידול הדמוגרפי האינטנסיבי במספרם של בני הישיבות המצויים במסגרת ההסדר 'תורתו' אומנותו' לפיו נדחה שרותם הצבאי של בני תורה חרדים כל עוד הם משמשים ככלי קודש במסגרת לימודים תורניים מלאים.⁵ הגידול בשנתוני החרדים ששירותם נדחה ייצר לחץ משפטי, ציבורי ופוליטי שנועד להסדיר בחקיקה ראשית את הסדר 'תורתו' אומנותו' שנשען עד שנת 2002 על תקנות ונהלים שונים. לחץ זה, שהונע בעיקר על-ידי עתירות ופסיקות בג"ץ הוביל להקמתה של ועדת טל (1999) אשר ביקשה לחפש דרך ביניים של פשרה בין שאיפות הרוב החילוני לבין אילוצים פוליטיים ושאיפה לשמר את הסטטוס-קוו בין דת ומדינה מצד המנהיגות החרדית.⁶ מתוך פשרה זו אפשר 'חוק טל', שנחקק ב-2002, לגייס חרדים לצה"ל לאחר 'שנת הכרעה' של בני הישיבות באשר לדרכם: המשך לימודים תורניים או יציאה לשוק העבודה והכשרות מקצועיות לצד גיוס לצה"ל. בנוסף, אפשרה המסגרת החוקית של חוק זה את ייסודו של השירות האזרחי עבור בני ישיבות חרדים אשר במסגרתו הם רשאים להתנדב במסגרות התנדבותיות, המוכרות על-ידי המדינה, במשך כשנה או שנתיים ולאחר תקופה זו הם רשאים להתפרנס למחייתם. מסגרת זו אשר החלה לפעול ב-2008 נחלה הצלחה לא מבוטלת בשילוב גברים חרדים בתעסוקה, למרות הביקורת המושמעת כלפי מסלול זה מעת לעת (מלחי, 2009).⁷ עם זאת, חוק טל' לא ייצר את השינוי המיוחל ולא גרם להקטנת נטל השירות של האוכלוסייה היהודית הכללית ולא להגדלה ניכרת במספר המגויסים לשירות סדיר מקרב הציבור החרדי.⁸ בשל פסיקת בג"ץ כי חוק טל' לא מימש את ייעודו המקורי, קרי: העלאת מספר החרדים המשרתים בצה"ל, פג תוקפו של חוק זה באוגוסט 2012.⁹ הכנסת ה-18 לא השכילה לחוקק חוק חלופי 'לחוק טל', דבר המעיד על עומק השסע הפוליטי והחברתי בין הרוב החילוני ולמיעוט החרדי ובין ההנהגות של שני המחנות. הסדרת שירותם הצבאי של בני הישיבות החרדים לצה"ל טרם הוכרעה במסגרת חקיקה ראשית, וכיום (2013) נדרש צה"ל, לכאורה, לגייס את כל בני הישיבות בגילאים 18-19 לשירות סדיר. ברור כי ההכרעה סביב סוגיה טעונה זו תעמוד לפתחה של הכנסת הבאה והמערכת היא אשר תקבע את כללי המשחק החדשים לאחר הבחירות לכנסת ה-19.

⁵ קצב הגידול השנתי של אוכלוסייה זו עומד על 4.5% בשנה בהשוואה לגידול של 1.6% בלבד של האוכלוסייה היהודית הכללית.

⁶ על התמורות והניסיונות לעגן את הסדר תורתו אומנותו ראה דוח מרכז המידע של הכנסת ביחס 'לחוק טל' (2009)

⁷ הביקורת המרכזית כלפי השירות האזרחי נגעה לתפקידים בהם מתנדבים החרדים בתוך הקהילה בלבד ועל אי-סדרים בפקוח על מתנדבים אלו בשנת ההפעלה הראשונה של מסלול זה. מנהלת השירות האזרחי שיפחה משמעותית את הפיקוח על מתנדבים אלו בהתאם ליעדי ומסלולי הגיוס שנקבעו במסגרת שירות אזרחי-בטחוני

⁸ נכון לתחילת 2013 ישנם כ-54 אלף אברכים במעמד 'תורתו' אומנותו בגילאים 22-28

⁹ תוקפו של חוק זה נקבע מראש ל-5 שנים בלבד עם אפשרות להאריכו ב-5 שנים נוספות

במקביל לתהליכים אלו, חלו גם בצה"ל עצמו שינויים הקשורים למערך הגיוס הכללי לשירות צבאי בקרב מחזורי הגיוס, זאת לאור צרכי הגיוס החדשים של צה"ל. מתוך הכרה ודבקות במודל 'צבא העם' ביקש צה"ל לנסות ולמצות את כושר הגיוס לשורותיו מקרב אוכלוסיות שונות, ביניהן: האוכלוסייה החרדית. 'לחוק טל' היתה השפעה מסוימת על היערכותו ורצונו של צה"ל, (בראשות אגף כ"א) בגיוס חרדים לצבא. השפעה זו באה לידי ביטוי בהקמת הנח"ל החרדי (כיום גדוד נצ"ח יהודה), אשר בסופו של תהליך, רק כמחצית מחייליו הם אכן חרדים (או נותרים חרדים באורח חייהם). הואיל וצה"ל לא היה ערוך לקליטת חיילים חרדים לשורותיו, מלבד במסגרת מסלולי שלב ב' ותפקידים מסורתיים כגון: מורים חיילים ומשגיחי כשרות, נראה כי גם הפעם מדובר היה בגיוס מצומצם ביותר שנועד, בין היתר, למצוא פתרונות לבני נוער חרדים יחידים אשר נפלטו ממסגרות לימוד תורניות שונות¹⁰.

הקמתם של מסלולי שח"ר בצה"ל החלה בסוף שנת 2007 והיא תולדה של צרכים חרדיים פנימיים מחד גיסא ושל צרכי הצבא באותה עת, מאידך. בקרב המגזר החרדי נוצר צורך מיידי באיתור מסגרות לימוד והכשרה של נוער חרדי מנותק ושל אברכים נשואים אשר מיצו את מסגרות הלימוד התורניות המקובלות. בצה"ל, כאמור, חלו שינויים בתפיסת מערך הגיוס, והמחסור בכוח אדם טכנולוגי במקצועות מסוימים עורר התעניינות מחודשת באפשרות לגייס חיילים חרדים לתפקידים אלו. בראשית הדרך, בעיקר: במערך הטכני של חיל האוויר בראשותו של האלוף (דאז) אליעזר שקדי. תנאי השירות הייחודיים של החיילים החרדים בשח"ר נקבעו בתיווכו של גוי'נט-תב"ת מול אכ"א לקראת גיוס מחזור המתגייסים הראשון לחיל האוויר בנובמבר 2007¹¹. תנאים אלו כללו הפרדה (חלקית או מלאה בהתאם לתפקיד ולסוג ההכשרה) בין גברים לנשים במהלך השירות¹², שירות המאפשר הגעה יומית הביתה, תשלומי משפחה מיוחדים לחיילים נשואים, שירות בקבוצות קטנות וכן פנאי ללימוד תורני במהלך השירות. לאור הצלחות זהירות ראשונות ושביעות הרצון הכללית של בוגרי המסלולים הראשונים, הוחלט להרחיב את הפרויקט וכיום הוא כולל גיוס ל-8 חיילות שונים ביניהן חיל האוויר, חיל הים, חיל התקשוב, אגף טכנולוגיה ועוד.

שיתוף הפעולה בין צה"ל ואכ"א לבין המגזר החרדי הסתייע בפעילים חרדים במסגרת הגוי'נט-תב"ת אשר ניסו לאתר מסגרת שירות צבאית לנוער חרדי מנותק, מסגרת שתאפשר להם לרכוש ניסיון והכשרה תעסוקתית משמעותית לקראת השתלבות בעולם התעסוקה. ארגון הגוי'נט סייע לצה"ל לכל אורך המסלול באיתור וגיוס מועמדים חרדים לשירות צבאי טכנולוגי, ובנוסף- הוא מספק כיום הכנה וליווי לקראת עולם התעסוקה לאחר תום השירות. כמו כן, מסייע ארגון הגוי'נט-תב"ת להשלמת לימודי אנגלית ומתמטיקה לחיילים החרדים בשח"ר. יחסם של הרבנים החרדים לגיוס צעירים לצה"ל במסגרת זו היה מסויג מלכתחילה והותנה בגיוסם של גברים נשואים בלבד. העובדה שמסלולי השירות בשח"ר אפשרו אופק תעסוקתי מוכת, הקלה, ככל הנראה, על קבלת ההחלטה בדבר מתן אישורים פרטניים לגיוסם של יחידים לשח"ר, ובהמשך -אף לאישורים גורפים של אדמו"רים מסוימים. עם זאת, הרטוריקה החרדית הרשמית של ההנהגה הרבנית המשיכה בהתנגדותה התקיפה לגיוסם של בני ישיבות וביטול תורה לטובת שירות צבאי המנוגד לתפיסה הערכית והאידיאולוגית שלהם הרואה בתלמיד החכם את חזות מימוש של לימוד תורני כיסוד כל העולם הרוחני-יהודי

¹⁰ שלב ב' הינו שירות מקוצר הנמשך כחודש עד חודשיים וכולל טירונות מקוצרת בלבד ובו מוכשרים המועמדים לגיוס לשירות מילואים בעת הצורך

¹¹ בהתאם לכך, מסלול זה כונה בשנה ההפעלה הראשונה שלו 'שח"ר כחולי'. לאחר הרחבתו לזרועות וחיילות נוספים שונה שמו לפרויקט שח"ר.

¹² התנאים כללו מניעה מפקוד נשי על החיילים החרדים ואי-חשיפה לנשים במסגרת במעגל העבודה הראשוני

נכון להיום (פברואר 2013) מספר המשרתים במסלולי שח"ר השונים עומד על כ-1,300 חיילים חרדים בתפקידים ומסלולים שונים. בנוסף להם, יש כיום יותר מ-1,000 בוגרים של מסלול זה. לסיכום, למרות ההתמודדות המוצלחת של צה"ל עם נושאים רגישים הקשורים להיבטים דתיים וחברתיים במסגרות השירות השונות ושביעות הרצון הגבוהה של הבוגרים, נותרו עדיין פערים וחסמים לא מועטים בקליטתם של בוגרי שח"ר בשוק העבודה הכללי, והם מחייבים התייחסות מחקרית מעמיקה כמפורט במסמך הנוכחי.

1.3 מטרות ויעדי המחקר

מטרותיו ויעדיו של המחקר הנוכחי הוגדרו כדלקמן :

- ✓ אפיון סוציו-דמוגרפי של בוגרי שח"ר
- ✓ מדידת שביעות רצון בקרב הבוגרים ששרתו בשח"ר מהיבטים שונים של מסלול השירות ומהסיוע הניתן על-ידי תב"ת
- ✓ בחינת מידת תרומת השירות הצבאי בתוכנית שח"ר להכשרה מקצועית-אזרחית ולהשתלבות במסגרות ללימודים גבוהים של בוגרי השירות הצבאי
- ✓ בחינת מידת תרומת השירות בשח"ר להשתלבות בשוק העבודה של בוגרי התכנית
- ✓ ניסיון לבחון את מידת תרומת השירות בשח"ר להשתלבות הבוגרים בחברה הישראלית

1.4 מתודולוגיה ואוכלוסיית המחקר

מחקר ההערכה הנוכחי מבוסס על מסגרת הערכה חד-פעמית (מודל הערכה של "אחרי בלבד"), זאת בשל העובדה שמחקר הערכה מקיף וכולל דורש שיתוף פעולה מלא מצד כל הגורמים השותפים לתוכנית ובכלל זה, זרועות צה"ל השונות בהן משרתים חיילים חרדים בתוכנית שח"ר. שיתוף פעולה מסוג זה לא התאפשר לצערנו בשלב זה, ועל כן, לאור מגבלות מנהליות שונות, הוחלט לבחון את **מאפייניהם של בוגרי שני מחזורי הגיוס הראשונים במסלולי שח"ר** אשר שרתו בצה"ל בשנים 2007-2009 ואת מידת השתלבותם בשוק העבודה ובלמודים גבוהים לאחר סיום השרות הצבאי¹³.

בסך-הכל רואיינו במסגרת המחקר הנוכחי כ-270 בוגרי שח"ר אשר שרתו במגוון תפקידים ומסגרות שירות בצה"ל. זהו למעשה מפקד של מרבית הבוגרים בשני מחזורי הגיוס הראשונים של התכנית הנדונה. הראיונות נערכו בין החודשים מאי 2011 לפברואר 2012 (המשיבים מהווים כ-83% מכלל הבוגרים שמנו 343 בוגרים בעת עריכת הסקרים). הואיל ומדובר במפקד של כלל הבוגרים ניתן להצביע באמצעות הממצאים הנוכחיים על מגמות וכיוונים ברורים ביחס לתרומת השירות בשח"ר להשתלבות בעבודה וביחס למניעים והתועלות העולות מן השרות עבור הגברים החרדים ששרתו במסלול זה.

המחקר הנוכחי נערך באמצעות סקר טלפוני. הנתונים נאספו באמצעות שאלון מובנה ותקף אשר נוסח בעזרתם של מנהלי תוכנית שח"ר בתבת שהנם אנשים חרדים. שאלון זה כלל גם מספר שאלות פתוחות אשר נותחו באמצעות ניתוח תמות (נושאים) מרכזיות אשר עלו בראיונות המשיבים. הממצאים שעלו מהשאלות הפתוחות נותחו באמצעות שיטה של ניתוח תוכן (contextual analysis) כפי שמוצע על-ידי דנזין (Denzin, 1998).

¹³ סבב הראיונות הראשון נערך ביוני 2011 והוא כלל 95 מרואיינים. סבב הראיונות כלל 176 מרואיינים והוא נערך במרץ 2012.

בוגרי השירות רואיינו לאחר כחודשיים עד 4 חודשים מתום השירות הצבאי שלהם במסגרת שח"ר. ניתוח תשובות הבוגרים הראשוניים של התכנית מקנה למנהלי מסלול שח"ר בתב"ת כלים להערכת איכות ויעילות דרכי הביצוע של התכנית יישומו ומעניק להם מידע ונקודות התייחסות לגבי החלקים בתכנית שבהם נדרשים שינויים או התאמות. כאמור, ההערכה התבצעה כ- 4 חודשים מתום השרות הצבאי, תקופה הנחשבת לפרק זמן קצר להערכת תוכניות חברתיות ולמדידת השלכותיהן על השתלבות בשוק העבודה. בפרק הזמן הקצר שעבר מסיום השרות ועד למועד ביצוע מחקר ההערכה הנוכחי, נראה כי תוכנית שח"ר אכן עמדה ביעדים שהוצבו לה, אך יש להדגיש כי ההערכה הנוכחית הינה רק שלב ראשון בהערכת תכנית שח"ר, ואין ספק, שנדרש המשך לזמן מחקרי ומעקב אחרי הבוגרים הראשוניים של התכנית ואחר הבוגרים בשנים הבאות כדי לבחון את מידת השתלבותם בשוק העבודה ובמסגרות לימוד שונות ממרחק של זמן רב יותר.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של בוגרי מסלול שח"ר

גילם הממוצע של בוגרי השירות החרדים הנו 27. כ-30% מהבוגרים היו בעת השחרור בני פחות מ-25 וכרבע מהבוגרים היו בעת השחרור בני 29-33. גילם המבוגר של המשרתים והבוגרים החרדים במסלול שח"ר משפיע באופן ניכר על כלל המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים שלהם בהשוואה לחיילים חילונים בשירות סדיר, שכן בשונה מחיילים אחרים בשירות סדיר, רובם של בוגרי מסלול שח"ר הנם גברים נשואים (כ-80% מהבוגרים) אשר מרביתם (94%) הם הורים לילדים צעירים. מספר הילדים הממוצע עומד על 2, מהם - 28% שלהם יש 3-5 ילדים. נתונים אלו מעידים באופן ברור על המאפיינים הייחודיים של חיילים אלו בשירות סדיר ומעידים גם על חלק מחסמים והקשיים העומדים בפניהם. מאפיינים אלו אינם ייחודיים למשתתפי תכנית שח"ר שכן גברים חרדים רבים נישאים בתחילת שנות ה-20 שלהם ומצפים לילד הראשון כשנה או שנה וחצי לאחר החתונה, אך הם בהחלט שונים ממאפייניהם של מרבית החיילים בשירות סדיר בצה"ל.

מצבם המשפחתי של בוגרי המסלול וחייליו מכתוב כמובן גם תנאי שירות מיוחדים בצה"ל, המאפשרים לחיילים נשואים לקיים אורח-חיים משפחתי נורמטיבי. תנאים אלו מבטיחים לכל חיילי שח"ר, מלבד בתקופת הטירונות, זכאות לתשלומי משפחה מיוחדים (תשמ"ש)¹⁴. בנוסף מחויבים החיילים בשחרור לביתם בכל ערב באופן קבוע, בשל תרבות הפנאי במסגרת הצבא אשר איננה תואמת את אורח החיים החרדי. תנאי זה מגביל במידה ניכרת את אפשרויות השירות לחיילים אלו בשל מרחק מקסימלי המאפשר יוממות ממקום השירות לביתו של החייל. לפיכך תפקידים רבים אשר נדרש בהם כוח אדם חרדי בבסיסי הדרום, חבל ארץ שאינו משופע באוכלוסיה חרדית, לא אוישו.

מרבית בנות הזוג של בוגרי שח"ר (כ-72%) עבדו בעת עריכת הסקר ויש להניח שזה היה גם מצבן בעת השירות הצבאי של בעליהן. כמחציתן (כ-55%) הועסקו בענפי השירותים הקהילתיים ושירותים ציבוריים, ביניהם תחום החינוך וההוראה בשכר חודשי ממוצע שעמד על 4,340 ₪. כרבע מנשות הבוגרים עסקו בתחום הבנקאות והשירותים העסקיים. יש לציין ששכרן של נשות בוגרי שח"ר דומה לשכרן החודשי הממוצע של נשים חרדיות במשק העומד על 4,450 ₪¹⁵.

¹⁴ תנאים מיוחדים אלו הנם פועל יוצא של תשלומי משפחה (תשמ"ש) להם זכאים החיילים החרדים ע"פ תנאי המוסד לביטוח לאומי : משפחה שהמפרנס העיקרי שלה נלקח לשירות צבאי, זכאית לתשמ"ש בתנאי שהוכח מיצוי כושר ההשתכרות. באם האשה ילדה (לא משנה מספר הילדים) או בהריון מתקדם אין צורך להוכיח מיצוי השתכרות. התעריף גם הוא נקבע בחוק והוא שכר מינימום

¹⁵ על-פי עיבודים מיוחדים של מינהל מחקר וכלכלה בתמ"ת לסקר חברתי של הלמ"ס (2010)

N = 270		N = 270	
100%	ענף כלכלי של בת זוג	100%	מצב משפחתי
2.7	תעשייה	19.6	רווק
2.0	חשמל מים ובינוי	79.0	נשוי
7.5	מסחר	1.1	גרוש
6.1	תחבורה	5	ממוצע שנות נישואין
25.2	בנקאות וש. עסקיים	100%	האם יש לך ילדים (מבין הנשואים)
55.8	מנהל ציבורי, חינוך, בריאות וש. קהילתיים	5.5	ללא ילדים
100%	שעות עבודה ביום של בת זוג¹⁰	94.0	עם ילדים
22.9	עד 5	100%	כמה ילדים יש לך
67.9	6-8	26.6	1
9.3	9-10	45.8	2
6.9	ממוצע שעות עבודה ביום של בת זוג	18.7	3
100%	מספר ימי עבודה בשבוע	8.9	4-5
1.4	2	2	מספר ילדים ממוצע
5.4	3	100%	האם בת הזוג עובדת כיום בשכר (מתוך הנשואים)
81.1	4	71.6	כן
11.5	5	28.4	לא
0.7	6		
נח 4,340	ממוצע שכר חודשי של בת זוג		

2.1) מדדי רמת חיים, השכלה ומאפייני שירות צבאי של האב

הכנסתם החודשית הממוצעת של כרבע מכלל בוגרי שח"ר (26.2%) הגיעה לעד 5,000 ₪. כ-28.5% מהמשיבים הצהירו כי הכנסתם החודשית הממוצעת נעה בטווח של 5,000-7,000 ₪ ורמת ההכנסה של כשליש מהמשיבים עלתה על 7,000 ₪ לחודש. כחמישית מהמשיבים (12.5%) סרבו לענות על שאלה זו. יש לציין שהנתונים המוצגים לעיל מתייחסים לכלל הכנסותיהם של המשיבים הכוללים הכנסות מעבודה וממקורות נוספים כגון, תמיכות הורים, קצבאות ממשלתיות, קרנות, גמ"חים (גמילות חסדים) ועוד. בהתחשב בגילם הצעיר של הבוגרים, נראה אפוא שמצבם הכלכלי של המשיבים משביע רצון וכי רמת ההכנסה של מרביתם גבוהה במעט מרמות הכנסה של אוכלוסיות חרדיות בגילאים דומים. כמו כן חשוב לזכור כי בשל מצבם המשפחתי הייחודי של חיילי שח"ר והעובדה שהם אבות לילדים הם זכאים לתשלומי משפחה מיוחדים מצה"ל, ככל חייל אחר בשירות סדיר. הזכאי לתנאים זהים. השכר החודשי הממוצע של חיילי שח"ר בעת שחרורם עמד אפוא על כ-4,100 ₪. השירות הצבאי במסגרת שח"ר מהווה במקרים רבים

¹⁶ מתוך 147 בנות זוגם של בוגרי שח"ר אשר עבדו בעת עריכת הסקר

מקור הכנסה לא מבוטל אשר משפיע בהכרח על המוטיבציות לגיוסם של חיילים אלו לצה"ל. רמות ההכנסה של הבוגרים מושפעות מהעובדה שמרבית בנות הזוג שלהם עובדות למחייתן. לצד זאת, הם השתכרו, בתקופת שרותם, כאמור, משכורת צבאית מכובדת המעניקה רשת בטחון כלכלית יציבה ומאפשרת קיום בכבוד למרבית החיילים החרדים בשח"ר.

מדד כלכלי נוסף המעיד על חוסנם הכלכלי הגבוה למדי של בוגרי המסלול, מתייחס לשיעור בעלי רכבים פרטיים העומד על כ-40% מהמשיבים. זהו מדד כלכלי חשוב אך יש בו גם מרכיבים סוציולוגיים וקהילתיים המעידים על מידת הפתיחות של בוגרי השח"ר, זאת מאחר ובעלות על רכב פרטי בקהילות חרדיות שונות מעידה על מידת הנגישות של הפרט לקהילתו ולסביבה שאיננה-חרדית. ממצא נוסף אשר מעיד על מידת פתיחות גבוהה באופן יחסי הוא שיעור גבוה של בוגרים שהצהירו על כך שיש בביתם מחשב עם חיבור לאינטרנט. כשני שלישי מהבוגרים (כ-67%) טענו שהם משתמשים באינטרנט בביתם. בעשור האחרון חלו תמורות מהפכניות ביחסם של משקי בית חרדים לנושא האינטרנט. בעוד שלאורך שנות התשעים המנהיגות הרבנית הגבילה כמעט לחלוטין את השימוש בכלי זה, החלו משקי בית רבים במהלך העשור הראשון של שנות אלפיים להשתמש באינטרנט בהיחבא ובאופן בלתי מוצהר. הביקוש הער לתכנים ופלטפורמות המתאימות לאורח החיים החרדי הוליד תסיסה של יזמים אשר פתחו אתרים חרדיים כגון 'כיכר השבת' ו'חדרי חרדים' אשר גם כלפיהם יצא קצפה של המנהיגות הרבנית מעת לעת. סקרים שונים מעידים על חדירה הולכת וגוברת של האינטרנט למשקי בית חרדיים רבים, אך עדיין השימוש בכלי זה בקרב בוגרי שח"ר גבוה מאשר בקרב אוכלוסיות חרדיות אחרות בגילאים דומים¹⁷.

ממצא מפתיע נוסף מתייחס לכך ששני שלישי מהמשיבים (כ-66%) הצהירו כי אביהם שירת בצה"ל שירות צבאי מלא (בסה"כ כ-56% מכלל המשיבים). עם זאת, הממצא איננו מעורר תמיהה לאחר שמתבוננים בחלוקה הפנים- חרדית של הבוגרים, דהיינו: החלוקה לזרמים העיקריים ביהדות החרדית¹⁸. כ-41% מהבוגרים הגדירו עצמם כחרדים ספרדים ועוד כ-14% מהבוגרים שייכים בכלל לציבור החרדי-לאומי שהנו ענף נפרד אשר התפצל מהסקטור הדתי-לאומי ועבר הקצנה דתית, אמונית ופוליטית. פלג זה אימץ חלק גדול ממאפייני הלימוד התורני של המגזר החרדי (בהמשך הפרק תורחב ההתייחסות להשתייכותם המיגורית של הבוגרים). יוצא אפוא ששירותם הצבאי של אבות המשרתים קשורה לכך שחלקם אינם נמנים על הגרעין התורני ההיסטורי של הפלגים החסידיים והציבור הליטאי המרכיבים את 'חברת הלומדים' (פרידמן, 1991). מכאן נובעת המסקנה שמסלול שח"ר מאפשר מעיין 'חזרה' לשירות צבאי של חוגים חרדיים מסוימים, בעיקר מהציבור הספרדי, בתנאים מיוחדים ומותאמים, זאת בעוד בני הדור הקודם שירתו במסגרת צה"לית נורמטיבית ואחידה.

¹⁷ השימוש באינטרנט הלך וגבר בעשור הראשון של שנות ה-2000. ב-2002 כ-17% בלבד מהחרדים השתמשו באינטרנט בביתם. ב-2010 שיעור המתמשים באינטרנט במגזר החרדי במחשב ביתי עלה ל-54% (עיבודים מיוחדים של מינהל מחקר וכלכלה לסקר החברתי של הלמ"ס 2010-2002)

¹⁸ יש לתת את הדעת להטרונגניות העצומה בתוך המגזר החרדי אך לצורך אפיון בוגרי השירות במסגרת הנוכחית ניתן להסתפק בחלוקה ל-3 הזרמים החרדיים העיקריים (ליטאים, ספרדים וחסידים) זאת לצד קבוצות משנה נוספות

רמת הכנסה משפחתית חודשית מכלל מקורות ההכנסה	100%	האם האב שירת בצבא	100%
עד 3000 ₪	8.1	כן	66.7
בין 3000-5000 ₪	18.1	לא	33.3
בין 5000-7000 ₪	28.4	האם האב שירת שירות צבאי מלא (3 שנים)	100%
בין 7000-10000 ₪	21.0	כן שירות מלא	85.4
10,000 ₪ ויותר	11.8	לא שירות חלקי בלבד	14.6
לא ענו	12.5	תעודת השכלה מקצועית או תואר אקדמי הגבוה ביותר שקיבל מעבר להשכלה תורנית	100%
גובה תשלומים חודשי ממוצע בעת השירות	4,100 ₪	לא קיבל אף תעודה	44.6
יש בבעלות המרואיין רכב	40.0	תעודת סיום/הסמכה ממוסד להשכרה מקצועית (פרטי או ציבורי)	30.9
מחשב ביתי עם אינטרנט	66.8	תעודת בגרות מלאה או חלקית	21.9
		תואר אקדמי או הנדסאי	1.5
		ממוצע מספר אחים ואחיות	6.8

2.2 מאפייני השכלה והכשרה מקצועית

מאפייני השכלתם של בוגרי השירות אשר השתתפו בסקר הנוכחי שונים במעט ממאפייני ההשכלה של צעירים אחרים בגילאים דומים¹⁹. פחות ממחצית הבוגרים (44%) טענו כי אין להם אף תעודה פורמאלית מלבד לימודיהם התורניים. כ-31% מהמשיבים מחזיקים בתעודה מקצועית כלשהי, אם כי אין בידינו די נתונים כדי לבחון מהי איכות תעודה זו ועד כמה היא סחירה בשוק העבודה האזרחי. משיחות עם חלק מהבוגרים נראה כי ישנה חלוקה גסה ל-3 רמות של הכשרה במסגרת הצבא אשר משליכות על סוג התעודה הרשמית של הבוגרים. הרמה הראשונה והנמוכה ביותר היא של בעלי מקצועות טכניים כגון נהגים, מלגזנים ועוד. רמת הביניים היא של בעלי תעודות והכשרות במקצועות צבאיים במהותם אשר אין להם הכרה בשוק האזרחי והם אלו אשר נתקלים ככל הנראה בקשיים בבואם להשתלב בשוק העבודה. הרמה הגבוהה היא של בעלי הכשרות ותעודות בתחום התכנות ותחומים קרובים. עם זאת, אין לנו די מידע כדי לברר האם ובאיזה היקף התעודות שרכשו בוגרי השירות מוכרות גם בשוק האזרחי. קרוב ל-21% מהבוגרים מחזיקים בתעודת בגרות חלקית או מלאה ורק למיעוט זניח מהבוגרים (פחות מ-2%) יש תעודת הנדסאי או תואר אקדמי.

¹⁹ מומלץ להשוות למאפייני השכלתם של בוגרי השירות האזרחי בגילאים דומים. ראה דוח בוגרי שא"ל של מינהל מחקר וכלכלה, משרד התמ"ת (2010)

לפיכך, נראה כי לבוגרי שח"ר יש יתרון מסוים על פני עמיתיהם אשר לא שרתו בצה"ל, אך נראה כי יתרון זה איננו קשור בהשכלתם הפורמאלית אלא בעיקר בניסיון התעסוקתי המעשי והכישורים "הרכים" שנרכשו בעת השירות הצבאי²⁰. כדי למקסם את היכולות והניסיון התעסוקתי שנרכש במהלך השירות הצבאי יש צורך לטעמנו בהכנה, הכוונה וסיוע כלכלי משמעותיים לאחר סיום השירות של בוגרי התכנית לצורך רכישת מקצוע ולימודים גבוהים. ממצאים אלו בולטים עוד יותר לאור הנתונים העולים מלוח מס' 3 המלמד כי שני שליש מהבוגרים (67.7%) שרואיינו הביעו עניין רב מאוד בלימודים אקדמאים או מקצועיים, אך רק כשליש מהם (30%) לומדים בפועל בתום השירות במסלול כזה או אחר. מבין הלומדים לאחר תום השירות הצבאי כרבע (כ-26%) לומדים לקראת תואר ראשון או תעודת הנדסאי במוסד לימוד כללי (שאיננו מותאם למאפייני החרדים) ועוד כ-15% לומדים במסגרות ללימודים גבוהים במוסדות שהותאמו למאפיינים והצרכים של האוכלוסייה החרדית. כלומר, שמבין הלומדים לאחר השירות, ישנה קבוצה גדולה אשר בחרה באופן מושכל ללמוד במסגרת לימודים גבוהה כללית ולא באחת מהמכללות שהותאמו לצרכים החרדיים. ייתכן שהבחירה במוסד לימודים כללי קשורה למסלול השירות בצה"ל אשר הפחית, במידת מה, את החשש מפני מעורבות עם קבוצות אוכלוסייה אחרות, מה גם שמסגרות אקדמאיות כלליות מציעות מגוון רב יותר של מסלולים ותחומי לימוד. כ-28% מהבוגרים שלמדו לאחר השחרור מצה"ל למדו במסגרות להכשרה מקצועית, כ-10% למדו לימודי הוראה וחינוך ו-5% בלבד בחרו ללמוד 'בכולל' לאחר תום השירות הצבאי. חרף העובדה שרק מיעוט מבין הבוגרים למד בעת תום השירות במסגרת לימודים גבוהה או מקצועית, הרי שרק קומץ קטן מבין הבוגרים בחר לחזור למסגרת לימודים תורנית.

לוח 3: מידת העניין בלימודים גבוהים או מקצועיים ומסגרת לימודים נוכחית (ב-% מהסה"כ)

סה"כ	271
האם כיום לומד לימודים מקצועיים או גבוהים	100%
כן	30.0
לא	70.0
המידה בה מעוניין ללמוד לימודים אקדמאים או מקצועיים	100%
במידה רבה מאד ורבה	67.7
במידה בינונית	9.0
במידה מועטה או כלל לא	23.4
מסלול הלימודים בו לומד הבוגר	100%
לימודים במסגרת הכשרה מקצועית	28.4
לומד לקראת תואר ראשון או תעודת הנדסאי במוסד המותאם לאורח חיים חרדי	14.8
לומד לקראת תואר ראשון או תעודת הנדסאי במוסד לימודים כללי	25.9
לומד במסגרת "כולל" לימודים תורניים מלאים	4.9
לימודי הוראה וחינוך	9.9
אחר	16.0

²⁰ בין הכישורים 'הרכים' ניתן למנות יכולות הקשורות לעמידה בלוחות זמנים, עבודת צוות, עמידה ביעדים ולחצים, קבלת מרות וסמכות ועוד. כישורים אלו נכללים במושג 'מסוגלות תעסוקתית' (Employability)

2.3 הגדרה עצמית והשתייכות לזרם חרדי

כמחצית מהמשיבים (כ-52%) הגדירו עצמם כחרדים²¹. אלו הם הבוגרים שהמרכיב החרדי בזהותם דומיננטי והם רואים עצמם כחרדים לכל דבר ועניין. יש להניח כי מי שהגדיר עצמו כחרדי שייך לזרם הליטאי ולפלגים החסידיים השונים, בעוד שחלק גדול מהבוגרים (28%) הגדירו עצמם כחרדים-ישראלים או ישראלים-חרדים והם אלו אשר זהותם מורכבת ממאפיינים אשר מושפעים מהלכי רוח עכשוויים בציבוריות הישראליות. סביר להניח שהבוגרים בני החרדיות - הלאומית ואלו השייכים לזרם החרדי-ספרדי שייכים יותר לקבוצה זו. 18.5% מהבוגרים העדיפו להגדיר את עצמם כיהודים באופן כללי. זוהי מעיין הגדרה עמומה ובלתי מחייבת אשר פעמים רבות נתקלנו בה במחקרים מקבילים מול אוכלוסיה חרדית, העשויה להעיד על שניות (אמביוולנטיות) במרכיבי הזהות ועל תהליך של שינוי המתרחש בזהות זו. נראה כי זו מעיין חלופת ביניים עבור צעירים אשר אינם מעוניינים להיות מזוהים כחרדים על כל המשתמע מכך, אך מנגד אין הם חשים כישראלים באופיים ובהתנהגותם ועל כן התייגו 'כיהודים' מאפשר להם לא להשתייך באופן ברור למגזר החרדי או לכל מגזר אחר בקולקטיב היהודי-ישראלי.

כאמור, אחד הממצאים המטרידים במחקר הנוכחי הוא שחלק לא מבוטל מבוגרי שח"ר הם בני הציבור החרדי-לאומי. כ-14% מהמשיבים הצהירו כי הם שייכים לזרם זה אשר מאפייני השכלתו והקשר שלו למדינה ולציונות שונים בתכלית ממאפייני מרבית החוגים החרדים. נראה כי בדומה למסגרות אחרות שהותאמו לציבור החרדי, ביניהן: מסגרות ללימודים גבוהים והכשרות מקצועיות וגדוד נצ"ח-יהודה, העדיפו חלק מבני הציבור החרדי-לאומי ליהנות מהמסגרות תורניות נוחות ומתנאי קבלה ותמיכה נדיבים. יוצא אפוא שצה"ל ומדינת ישראל מסבסדים חיילים חרדים-לאומיים אשר יכלו להתגייס למסגרות שירות אחרות: מסגרת ישיבות 'ההסדר' ומסלולים נוספים. ייתכן כי הלחץ שנבע מהצורך להגדיל את שורות המתגייסים למסלולי שח"ר השונים והצורך בחיילים בעלי השכלה המתאימה לתפקידים מסוימים (בתחום התכנות למשל), גרמו למצב זה של סטייה מסוימת בגיוס אוכלוסיית המטרה. כפי שצוין לעיל, חלק גדול מבוגרי השירות במחזורי הגיוס הראשונים אשר השתתפו בסקר הנוכחי היו שייכים לציבור החרדי-ספרדי והם השתלבו במערך ההכשרות והתפקידים הטכניים כטכנאים, נהגים, חשמלאים ומסגרים. כרבע מהבוגרים (כ-25%) שייכים לליבה התורנית מהקבוצה הליטאית ורק כ-12% מהבוגרים הנם בני חסידיות שונות, בעיקר מחסידות סרט-ויז'ניץ, גור ועוד.

²¹ ההגדרה העצמית של המשיבים נעשתה באמצעות שאלה פתוחה. כלומר, המשיב היה יכול להגדיר את עצמו באופן חופשי ללא הגבלה לקטגוריות המופיעות להלן

לוח 4 : הגדרה עצמית של בוגרי מסלולי שח"ר (ב-% מסה"כ)

התפלגות	
271	סה"כ
100%	כיצד אתה מגדיר את עצמך
52.1	חרדי
28.1	חרדי-ישראלי / ישראלי-חרדי
18.6	יהודי
100%	לאיזה חוג חרדי היית משייך את עצמך
24.6	ליטאי
12.3	חסידי
40.7	חרדי ספרדי
5.6	חרדי לא מזוהה
13.8	חרדי לאומי
3.0	אחר

2.4) מקורות המידע של בוגרי השירות על מסלולי שח"ר

מרבית בוגרי שח"ר שמעו על מסלול השירות דרך חברים ומכרים (כ-43%), חברים ששרתו במסלול זה (כ-15%) ובני משפחה (7.5%). חלק קטן מהם הופנו למסלול באמצעות לשכות הגיוס (כ-10% מהבוגרים) וכחמישית מהבוגרים (16.5%) קיבלו פניה ישירה לצורך הצטרפות למסלול השירות הייחודי. נראה אפוא כי אמצעי הגיוס המוצלח ביותר, וגם זה שגורם להכי פחות תגובות נגדיות ולעומתיות מצד הקהילה, הוא החשיפה למסלול באמצעות חברים ומכרים או בני משפחה, כלומר בעיקר מפה לאוזן. כיום הוגבר ושופר איתור וגיוס המועמדים למסלולי שח"ר ישירות על-ידי אכ"א (אגף כוח-אדם בצה"ל) ותב"ת ועל-ידי פרסום במקומונים ובאינטרנט.

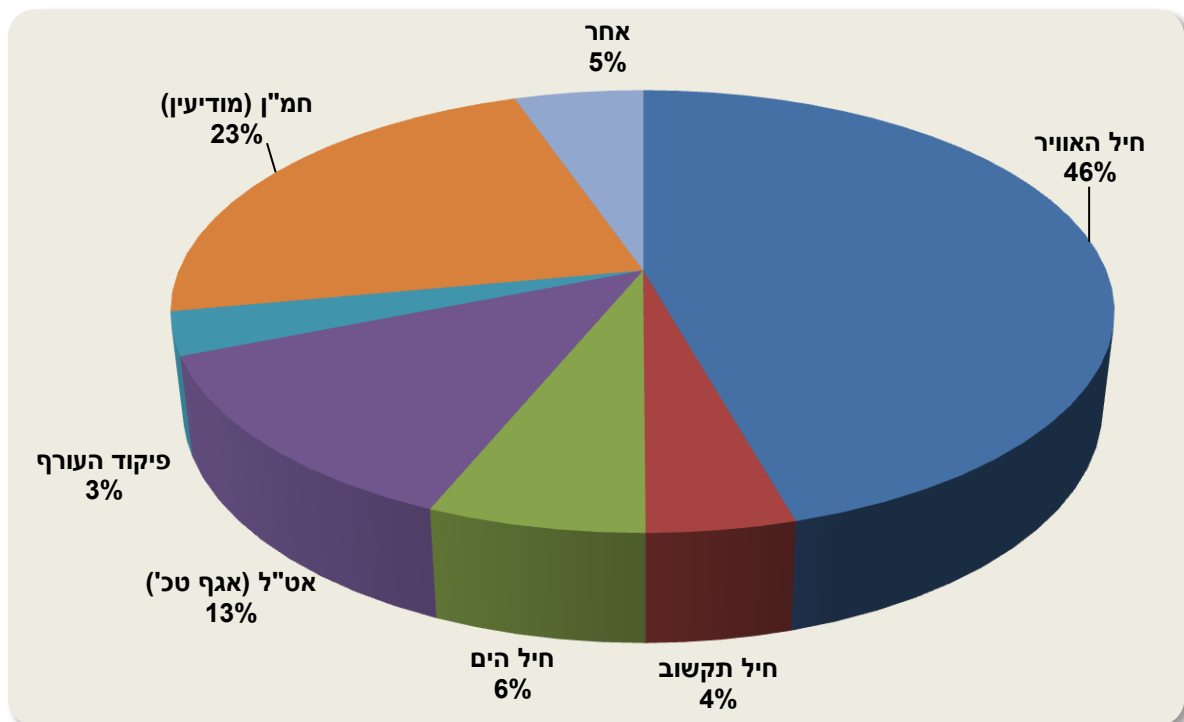
לוח 5 : מידע על מסלול שח"ר (ב-% מסה"כ)

כיצד שמע על מסלול שח"ר	100%
חברים או מכרים	43.4
פנו אלי מהצבא	16.6
אברכים אחרים שמשרתים בשירות צבאי	15.1
הפניה מלשכת גיוס	9.8
קרובי משפחה	7.5
באמצעות האינטרנט	2.6
עיתונות או אמצעי תקשורת אחר	2.6
אחר	2.3

אופי השירות וסוג ההכשרה הצה"לית

שירות צבאי טכנולוגי בצה"ל של גברים חרדים הנו יוזמה חדשנית שבה חיל - האוויר היווה את חיל החלוץ, מבין זרועות צה"ל השונות, לגיוס כ"א בדרך זו, שכן חיל זה זקוק לכוח אדם מקצועי רחב היקף, במגוון תפקידים. מפקדי חיל האוויר היו בין הראשונים שראו בגברים חרדים פוטנציאל לשירות מקצועי, כחלק מהצורך למלא את הסד"כ (סדרי כוחות). במקביל נקטו מפקדי החייל גישה ממלכתית-לאומית המייחסת לצה"ל מקום מרכזי במילוי משימות חברתיות (במקרה הנוכחי, שילוב חרדים בצבא). סיבות אלו תרמו לכך שגם כיום מהווה חיל האוויר את הזרוע בה משרתים חלק ניכר מהחיילים החרדים בצה"ל. כשליש מהחיילים שרואיינו (32%) שירתו בחיל האוויר, ועוד כ-16% שירתו בחמ"ן (חיל המודיעין). בחיל לוגיסטיקה ו שירתו כ-9% מבוגרי שח"ר, ועוד 4.5% שירתו בחיל הים. הבוגרים האחרים שירתו בחיל התקשוב ובפיקוד העורף. אף-על-פי שלהערכתנו תמונת המצב משקפת נאמנה את החלוקה בין זרועות הצבא השונות בהן משרתים חרדים בשח"ר, ייתכן כי כיום ההתפלגות שונה במקצת, זאת מאחר והמחקר הנדון נערך אל מול בוגרי השירות אשר היו בני מחזורי הגיוס הראשונים, לפני כשנה וחצי עד שנתיים וחצי.

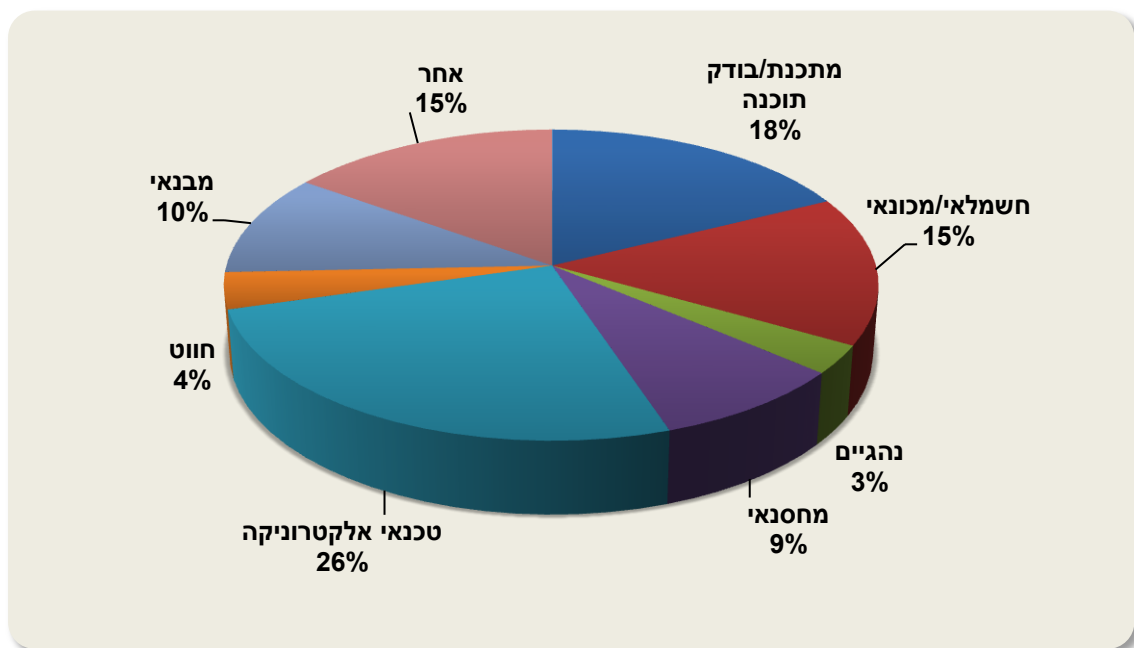
תרשים 1: מקומות השירות של בוגרי שח"ר (ב-% מהסה"כ)

3.1 תפקידי הבוגרים בשירות

כרבע מבוגרי מסלול שח"ר שרתו כטכנאים מסוגים שונים, מרביתם בחיל האוויר ובחיל הים. כ-18% שרתו כמתכנתים ובודקי תוכנה בעיקר בחיל המודיעין ועוד 15.5% שרתו כחשמלאים. 10.6% הבוגרים שרתו כמבנאים בחיל האוויר ועוד 8.7% שרתו כמחסנאים. מסתבר שכשני שלישי מהבוגרים שרואיינו בסקר זה (63.4%) ביקשו לשרת בתפקידים הללו, והאחרים שובצו לתפקיד נתון מבלי שבקשו זאת. ממצא זה מעיד על התאמה גבוהה באופן יחסי בין המאפיינים האישיים של החיילים החרדים לתפקידיהם בשח"ר. עם זאת, משיחות וראיונות אישיים נראה כי במחזורי הגיוס הראשונים רבים מבין המגויסים החרדים לא הכירו את התפקיד הצה"לי שייעדו להם, דבר אשר גרר תסכול מסוים אצל חלק מהם. מרחק הנסיעה הממוצע לבסיס השירות עמד על מעט יותר משעה (כ-67 דק'). עם זאת יש לציין כי בשל העובדה שמרבית הבוגרים הנם נשואים ובעלי משפחות, הותר לרובם לחזור מדי יום לביתם ולא ללון בבסיסים.

תרשים 2: תפקידי בוגרי שח"ר במהלך השירות (ב-% מסה"כ)

3.2 משך השירות ורמת הפרדה מגדרית בשירות

משך השירות הממוצע של בוגרי השירות עמד על כ-21 חודשים (כשנה ו-9 חודשים), זאת בהתאם למסלול הייחודי שנקבע ושהותאם למאפיינים והצרכים של הצעירים החרדים שהתגייסו לשח"ר. תקופת השירות במסלול זה על-פי נהלי הצבא עשויה להימשך בין שנה ו-4 חודשים עד לתקופה של 4.5 שנים, זאת בהתאם לתפקיד החייל ואיכות השירות שלו, מקום השירות ועוד. בהתפלגות על-פי אחוזים ניתן לראות שכשליש מהבוגרים שירתו בין 16-14 חודשים ועוד כ-32% שרתו במשך שנתיים. הסיבה לשירות הקצר, באופן יחסי, של חיילים אלו נובעת מהמצב המשפחתי הייחודי של מרביתם. מכיוון שרוב החיילים החרדים בשח"ר הנם גברים נשואים ומטופלים בפעוטות הרי למרות שמדובר בשירות חובה, הם אינם נקראים לשירות מלא של 3 שנים כפי שנקבע בחוק.

אצל מרבית מהבוגרים הייתה הפרדה מסוימת בין נשים לגברים במקום השירות. כרבע המשיבים (26.4%) הצהירו כי בבסיס בו שירתו חלה הפרדה מלאה בין המינים ועוד 39% מבוגרי שח"ר טענו כי בבסיס בו שירתו היתה הפרדה חלקית. יש לתת את הדעת לקבוצה המהווה כשליש מהבוגרים (34.9%) שטענו כי לא

הייתה כלל הפרדה בין נשים לגברים בבסיס בו שירתו. חשוב להדגיש כי זוהי אחת מההתאמות המרכזיות שצה"ל התחייב לקיים עבור החיילים החרדים במסגרת שח"ר ועל כן העובדה שמעט יותר משליש מהבוגרים מדווחים על כך שהפרדה כזו לא התקיימה, מעוררת שאלות בדבר מידת מוכנותו ויכולתו של הצבא להתאים את מסגרות השירות עבור צעירים אלו, אשר בחלקם נחשפים לראשונה לעבודה הכרוכה במגע יומיומי עם נשים. עם זאת חשוב להבחין כי השאלה הופנתה ביחס להפרדה במסגרת השירות השוטף ולא ביחס לתקופת ההכשרה הצה"לית בה ההקפדה על ההפרדה המגדרית היתה רבה יותר, כפי שאכן התחייבו רשויות הצבא בשלב של מסגרת ההכשרה, עבור החיילים החרדים בשח"ר.

יותר ממחצית (כ-56%) מהמשיבים טענו כי היו מרוצים מסוג ורמת ההפרדה בין נשים לגברים בבסיס, עוד כרבע מהמשיבים (כ-26%) היו מרוצים במידה בינונית מההפרדה המגדרית, ורק מיעוט (18%) לא היה מרוצה מההפרדה המגדרית בבסיס. לפיכך נראה כי גם אם לא התקיימה הפרדה מוחלטת בין המינים במסגרות השירות השונות של הבוגרים (טירונות, הכשרה והכנה מקצועית לתפקיד, שירות ביחידות הצבאיות עצמן), אין הדבר גורע באופן משמעותי מאיכות התפקוד של הצעירים החרדים במסגרת שח"ר. נראה כי החיילות השונים עשו מאמץ ניכר לשמור על מסגרות שירות נפרדות עבור החיילים החרדים בשח"ר, הן כדי לבסס ולשמר את תדמית הפרויקט והן כדי ליצור אווירה נוחה למשרתים החרדים. לא נראה כי סוגיית השירות המעורב עוררה תרעומת או קשיים מיוחדים אלא במקרים מסוימים ונקודתיים. עם זאת, חשוב לציין כי מסגרת המחקר הנוכחית איננה מאפשרת לבחון השלכות מערכתיות של ההפרדה המגדרית במסגרת מסלול שח"ר על החיילות השונים, כולל נושא הדרת נשים במסגרת צה"ל אשר עלתה לכותרות בשנה האחרונה. עם זאת, הדיון בהמשך מלמד כי בין מרכיבי שביעות הרצון השונים במסגרת השירות בשח"ר, ההפרדה המגדרית זכתה לדרוג נמוך יחסית למרכיבים אחרים. ראייה נוספת להקפדה בצה"ל לגבי התחום הדתי-מוסרי עולה מהמצאים המעידים כי מרבית הבוגרים (כ-63%) הצהירו כי לא נתקלו בבעיות בתחום הדתי-מוסרי בעת השירות, כ-20% טענו כי התמודדו עם בעיות מסוג זה במידה בינונית ורק 16% טענו כי נתקלו בבעיות אלו במידה רבה. מבין מי שטען כי נתקל בבעיות דתיות-מוסריות במידה רבה, כ-42% טענו כי בעיות אלו גם הפריעו לו במידה רבה בעת השירות. אנו למדים אפוא כי מרבית בוגרי שח"ר נתקלו במעט בעיות דתיות-מוסריות במהלך שירותם בצה"ל וכי ישנו ניסיון אמיתי של רשויות הצבא לספק לחיילי שח"ר מסגרת שירות המתאימה לצרכיהם ולאורח-חייהם הייחודי.

לוח 6: מידת ההפרדה המגדרית וקשיים בתחום המוסרי-דתי (ב-% מהסה"כ)

100%	האם בבסיס בו שרתת היתה הפרדה מגדרית	100%	באיזו מידה נתקלת בבעיות בתחום הדתי והמוסרי במהלך השירות
26.4	כן באופן מלא	16.7	במידה רבה מאד או במידה רבה
39.0	כן באופן חלקי	20.4	במידה בינונית
34.6	לא	62.8	במידה מועטה או כלל לא
100%	שביעות רצון מההפרדה המגדרית	100%	האם בעיות אלו הפריעו למהלך השירות
55.8	במידה רבה	42.0	במידה רבה מאד ובמידה רבה
26.2	במידה בינונית	26.0	במידה בינונית
5.8	במידה מועטה	32.0	במידה מועטה או כלל לא
12.2	כלל לא		

3.3 מאפייני ההכשרה הצבאית ויחס המפקדים הישירים

בשל הרקע ההשכלתי התורני של בוגרי שח"ר והיעדר השכלה טכנולוגית בסיסית, נדרשו החיילים לעבור הכשרה נקודתית לתפקידים השונים, בדומה לחיילים מאוכלוסיות אחרות. אולם מעבר לכך, הכשרה זו נועדה לסייע לחיילים בהשתלבותם העתידית בשוק העבודה האזרחי לאחר תום שרותם הצבאי. בשל העובדה שנשמעו טענות של חלק מהבוגרים באשר למשך ההמתנה הארוך לקראת ההכשרה הצבאית, בקשנו לבחון את איכות הכשרה זו. כמחצית מהבוגרים (48.5%) היו מרוצים מאוד מהכשרתם הצבאית ועוד כרבע מהם (25%) היו מרוצים מהכשרה זו במידה בינונית. רבע נוסף מהבוגרים (26%) היו מרוצים מההכשרה הצבאית במידה מועטה או כלל לא היו מרוצים. סביר מאוד להניח כי מידת שביעות הרצון מההכשרה הצבאית תלויה מאוד בסוג ההכשרה והזרוע הצבאית בו שירתו בוגרי שח"ר, אך באופן כללי נראה כי מרבית הבוגרים הביעו שביעות רצון גבוהה מהכשרתם הצבאית לתפקידים שמלאו במהלך השירות. ההכשרה לתפקיד הצבאי נמשכה כ-3 חודשים במוצע כאשר ההכשרות הממושכות ביותר נמשכו כ-6 חודשים ומשך ההמתנה להכשרה נמשך לרוב כחודש. כ-15% מהבוגרים ציינו כי המתינו להכשרה לתפקידם כשלושה חודשים, פרק זמן ארוך למדי בהתחשב בתקופת השירות הקצרה של חיילי שח"ר. מיותר לציין שהמתנה ארוכה ומסורבלת איננה מיטיבה עם חיילים אלו אשר בחרו לשרת בצה"ל. שירות שאינו המסלול הנורמטיבי במהלך חייו של צעיר חרדי.

בחינה נוספת בקשה לברר באיזו מידה חשו החיילים החרדים כי מפקדיהם הישירים קשובים ומסוגלים לענות לצרכיהם הייחודיים בהתעורר בעיות וקשיים מיוחדים. 65% מבוגרי השירות ציינו כי מפקדיהם היו קשובים לצרכים ולבעיות שלהם במידה רבה עד מידה רבה מאוד. כ-20% כי מפקדיהם היו קשובים להם במידה בינונית ו-15% בלבד ציינו כי מידת ההיענות של מפקדיהם לצרכיהם והבנת בעיותיהם הייתה נמוכה עד נמוכה מאוד. יחסם האוהד והמקצועי של המפקדים הישירים עולה גם מרמת שביעות הרצון הגבוהים של הבוגרים.

לוח 7: מאפייני הכשרה צבאית (ב-% מהסה"כ)

3.2	ממוצע משך ההכשרה (מספר חודשים)
100%	המידה בה ההכשרה התאימה לתפקיד שבוצע בפועל
48.5	במידה רבה מאד ובמידה רבה
25.3	במידה בינונית
26.2	במידה מועטה או כלל לא
100%	האם ביקשת לעבור הכשרה זו
56.7	כן
43.3	לא
100%	מה היה משך ההמתנה לקורס/הכשרה
75.9	שבועיים עד חודש
15.1	חודש עד 3 חודשים
7.3	יותר מ- 3 חודשים
1.7	אחר

3.4 שביעות הרצון מהשירות הצבאי

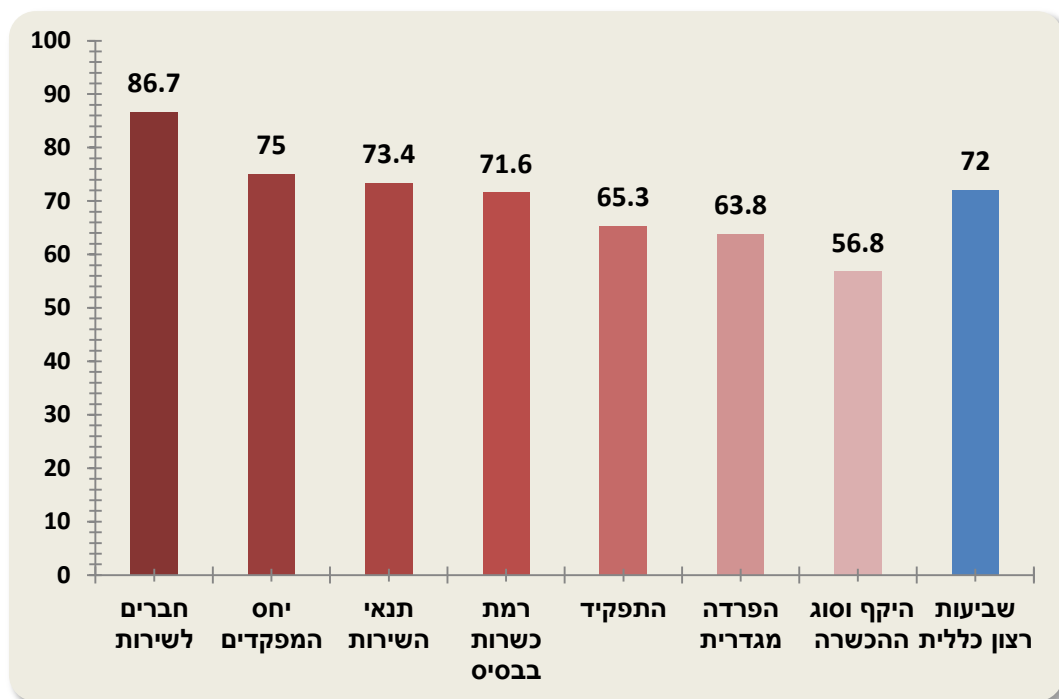
בחינת מדדי שביעות הרצון של בוגרי שח"ר משירותם הצבאי הנה משמעותית ביותר מבחינת קובעי מדיניות הגיוס בצה"ל ומחוצה לו. ככל שבוגרי שח"ר יהיו מרוצים משירותם הצבאי בצה"ל, כך גדל הסיכוי שניתן יהיה לגייס למסלול ייחודי זה חיילים חרדים נוספים, זאת בהינתן משאבים מתאימים לצורך זה. בוגרים אשר יחוו תחושת החמצה ותסכול משירותם הצבאי בשח"ר עשויים להניא צעירים חרדים אחרים מלשרת בו..

התרשים להלן מציג את מידת שביעות הרצון של בוגרי מסלול שח"ר משירותם הצבאי וממרכיבים שונים של שירות זה. ניתן לראות כי רמת **שביעות הרצון הכללית** מהשירות של הבוגרים גבוהה למדי: 72% מהבוגרים מרוצים מאוד מהשירות שלהם בשח"ר. זהו בהחלט ממצא מעודד וחיובי המוכיח כי למרות התקלות והקשיים שליוו מסלול זה בראשית הדרך, מרבית מבוגריו היו מרוצים משירותם הצבאי. מבין מרכיבי השירות השונים, מידת שביעות הרצון הגבוהה ביותר נרשמה לגבי החברים והעמיתים בשירות (אשר מרביתם דתיים או חרדים, אך גם חילונים) ומהמפקדים הישירים (86.7% ו-75% בהתאמה). להערכתנו, הממצאים מעידים על כך שהמפקדים הישירים של חיילי שח"ר השקיעו מאמצים רבים להתאים את מסגרת השירות בצה"ל למאפייני החיילים החרדים וכן היו קשובים לצרכים שלהם בעת השירות. שביעות רצון גבוהה נמצאה גם ביחס לתנאי השירות (73.4%) הכוללים את כל מערך התשלומים לחייל, נסיעות, ת"ש ועוד. גם רמת הכשרות בבסיסים משביעה רצון לרוב (71.6%). עם זאת, אנו מגלים פחות שביעות רצון מהתפקיד של בוגרי השירות (65.3%) ומסוג ההכשרה לתפקיד (56.8%) או מההפרדה המגדרית (63.8%). הפערים הללו קשורים ככל הנראה בפערי ציפיות ומהיעדר מידע מלא ואמין אודות התפקידים בצה"ל אותם מילאו החיילים החרדים במסגרת שח"ר. חלק מהחיילים והבוגרים לא הכירו באופן מספק את סוג התפקיד שהיו אמורים למלא ונשענו באופן מלא על הבטחות ודברי המפקדים הישירים אשר לעיתים לא הציגו בפני המועמדים לשירות את כל המידע אודות תפקידים אלו. לצעירים החרדים אין את אותן רשתות חברתיות ומשפחתיות בהן נעזרים חיילים ומועמדים לשירות במגזר החילוני או הדתי-לאומי, ועל כן המידע שהיה להם לפני השרות היה חלקי ולא מדויק. נמצא כי כחמישית (21.4%) מהבוגרים לא היו מרוצים כלל מתפקידם וכרבע נוסף (24%) לא היו מרוצים מהכשרתם לתפקיד עצמו. גם נושא ההפרדה המגדרית לא טופל באופן משביע רצון בעיני כ-18% מבוגרי השירות. כנראה שבחלק מהתפקידים והבסיסים לא הצליחו לשמור על רמת הפרדה נאותה בין החיילים החרדים לבין החילות במהלך ההכשרה לתפקיד²².

²² צה"ל התחייב בפני החיילים החרדים שהצטרפו למסלול שח"ר לשמור על הפרדה מגדרית בתקופת ההכשרה אך לא באותה מידה בתקופת השירות עצמו. ההפרדה איננה יכולה להיות מוחלטת לאור התפקידים הרבים שנשים ממלאות בצבא.

תרשים 3 : שביעות רצון מהשירות הצבאי ומהיבטיו השונים(% המשיבים שהביעו שביעות רצון גבוהה או

גבוהה מאוד משירותם בשח"ר)

ישנן סברות רבות באשר למוטיבציות המובילות צעירים חרדים לשירות צבאי בצה"ל. הסיבות להתגייסותם של חיילים חרדים לצה"ל במסגרת שח"ר אינן ניתנות להפרדה מההקשרים הרחבים, ההיסטוריים והחברתיים, של צעירים אלו ביחסם לשירות בצבא. יחסו של הממסד הרבני לצבא כסמן הצינוני המרכזי בישות המדינית של ישראל מעולם לא היה שלם ואוהד. צה"ל, יותר מכל מוסד ממלכתי אחר סימל בעיני המיעוט החרדי בארץ את הכלי המרכזי 'בכור ההיתוך' הצברי שהממסד הישראלי - ציוני ביקש להנחיל ולהשריש לאחר הקמת המדינה. ואכן היווה הצבא במידה רבה משך כ-5 עשורים את תהליך החברות העוצמתי ביותר של בתהליך החברות (סוציאליזציה) וביצירת ה"יהודי החדש", הנקי מכל סממן דתי-רוחני המגשים את עצמו על אדמתו בהיאחזו ברובה ביד אחת ובשנייה מעדר. לחרדים, מטבע העניין, לא היה חלק באתוס הצינוני אשר נגד את היהודי הגלותי-תורני אשר החרדים בקשו לשמר מכל משמר. על כן, היווה הגיוס לצה"ל שלב קריטי בחייו של כל צעיר אשר התחנך וגדל כחרדי. אומנם, נתונים מלמדים כי חרדים שירתו בצבא בשנות ה-70 וה-80' בשיעורים גבוהים מאשר צעירים בתחילת שנות ה-2000, אך שירות זה התבצע לרוב במסגרת הרבנות הצבאית בתפקידי שירותים דתיים כגון, משגיחי כשרות, רבנים צבאיים ועוד²³. גיוסם של צעירים לשח"ר מהווה פרק חדש במערכת היחסים הסבוכה בין צה"ל לקהילות החרדיות השונות והממסד הרבני. מבלי משים, שינה צה"ל את הדוקטרינה הוותיקה בדבר גיוס אחיד לכולם ופתח את שורותיו לאוכלוסיות ייחודיות, ביניהן האוכלוסייה החרדית מתוך כוונה כנה להסתייע בכוח-האדם החרדי מבלי לכפות על המשרתים אורחות חיים המתנגשות עם סולם הערכים החרדי. באופן זה, הצבא אינו מהווה כלי להמרת דת או לחילון, אלא יש בו גם הזדמנויות תעסוקתיות ואחרות עבור צעירים חרדים המעוניינים בכך.

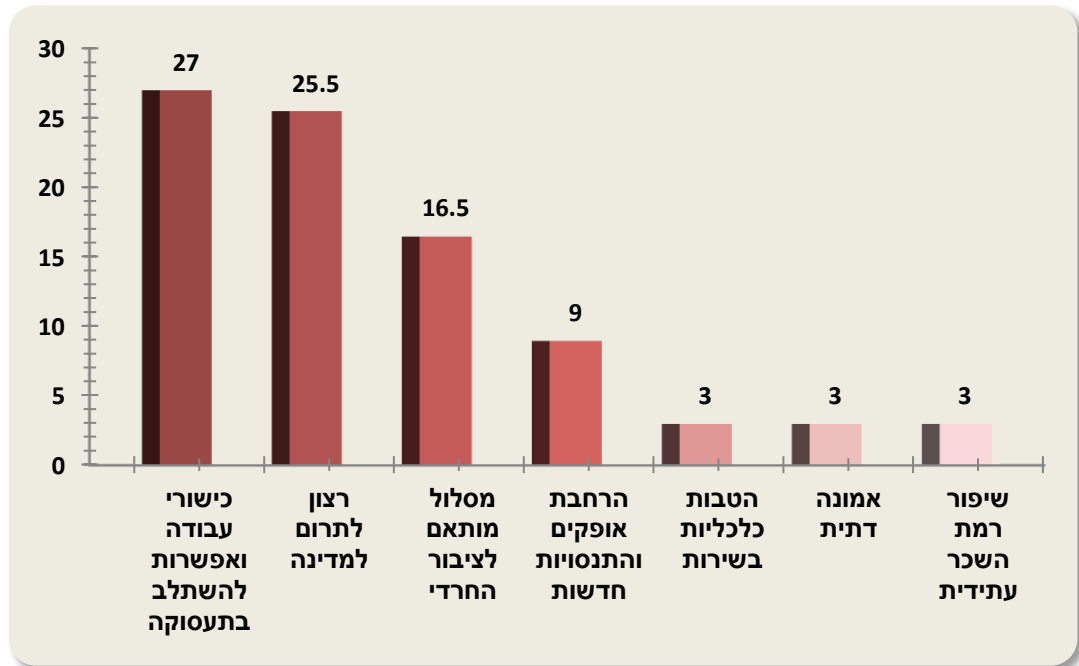
המניע התועלתני הכרוך באפשרות לרכוש כישורי תעסוקה והכשרה פורמאלית המסייעים לבוגרים להשתלב בתום שירות בשוק העבודה הנו המניע הראשון במעלה להתגייסות לשח"ר. כ-27% מהבוגרים ציינו כי זה המניע העיקרי לגיוסם לשח"ר. מאידך, אין להפחית מעוצמתו של המניע האלטרואיסטי (כביכול) הקשור לרצון לתרום למדינה מתוך תחושת אחריות וסולידריות חברתית. מניע זה מהווה מניע שני במעלה עבור כרבע מכלל בוגרי שח"ר שרואיניו במסגרת מחקר זה. הרצון להיות שותפים לקולקטיב היהודי במסגרת התרומה לצה"ל איננו מפתיע. האתוס החרדי בדבר הימנעות משירות צבאי והקדשת שנים רבות ללימוד תורני נשחק מעט, גם אם מדובר בקבוצה קטנה מאוד של משרתים בצבא. העובדה שמסגרות השירות בשח"ר הוותיקות נשחקו ולמאפייני הציבור החרדי היוותה גם היא משקל משמעותי בהחלטה להצטרף למסלול השירות - 16.5% מהבוגרים מיחסם לשיקול זה משקל רב. מפתיע לגלות שהמשכורת הנדיבה שצה"ל מספק למשרתים לא מהווה שיקול משמעותי במערך המניעים של המשיבים להתנדבותם לשירות בשח"ר. מסתבר ש-3% בלבד מהמשיבים העניקו להטבות הכלכליות במהלך השירות את הבכורה מבין כלל המניעים שגרמו להם להתנדב לשירות הייחודי בצה"ל. שיעור זהה של משיבים ייחס חשיבות מכרעת לאמונה דתית כשיקול העיקרי בקבלת ההחלטה להתגייס לשח"ר או לציפיות שלהם ביחס לשיפור אפשרי ברמת שכרם לאחר השירות.

²³ שיעור המשרתים בצה"ל בקרב המגזר החרדי בגילאים 29-20 עומד על 11% בלבד לעומת שיעור הגיוס בקרב כלל האוכלוסייה היהודית בגיל זה העומד על 91% (עיבודים מיוחדים לסקר חברתי, למ"ס 2010)

ראוי לתת את הדעת לממצאים אלו באשר להשלכות האפשריות הכרוכות במערך מניעיהם של בוגרי השירות בעת הצטרפותם לשירות צבאי בשח"ר. הניתוח מתייחס לשני מרכיבים שונים : א) השוואת מניעי בוגרי שח"ר למניעיהם של מתנדבים חרדים בשירות אזרחי ב) בחינת מערך המניעים לאור אפשרות להטבות כלכליות נוספות למשרתים.

א. אוכלוסיית המשרתים בצה"ל במסגרת שח"ר איננה זהה במאפייניה לאוכלוסיית המתנדבים החרדים בשירות האזרחי באופן כזה שניתן להגדירה כקבוצת ביקורת סטטיסטית. עם זאת, עדיין מדובר בצעירים חרדים מפלגים שונים ובעלי הון חברתי ואישי שונה, אשר רב המשותף על המפריד ביניהם. להבדיל מבוגרי שח"ר, רק 7% ממתנדבי השירות האזרחי טענו כי המניע המרכזי להצטרפותם למסלול הוולונטרי קשורה לתחושת האחריות והרצון לתרום **למדינה**. כמו כן, רק 7% מהם התנדבו לשירות האזרחי בשל האפשרות ששירות זה יסייע להם לרכוש כישורי עבודה לצורך השתלבות במעגל התעסוקה. שני המניעים המרכזיים להצטרפות לשירות האזרחי היא עצם העובדה שמסלול זה מהווה כיום חלופה יחידה לשירות צבאי (כ-38.5% מכלל המתנדבים), ובאותה מידה הרצון האישי לתרום **לחברה ולאחרים** (כ-36.5% מכלל המתנדבים). לעומתם, כרבע מבוגרי שח"ר רואים בשירות הצבאי שלהם חובה אזרחית למדינה זאת מעבר לאפשרויות התעסוקה שהמסלול הצבאי מספק לבוגריו. היחס לשירות הצבאי מקבל אפוא מימד אזרחי ואף לאומי ממדרגה ראשונה בהשוואה למתנדבי השירות האזרחי שאינם רואים בשירות ההתנדבותי חובה אזרחית אלא מסגרת וולונטרית בה ניתן לתרום לחברה.

ב. הטבות כלכליות בדמות משכורת צבאית יציבה מהווה שיקול זניח באופן יחסי במערך שיקוליהם של בוגרי שח"ר. על כן, לא ברור האם הגדלת ההטבות הכלכליות במסגרת השירות תהווה תמריץ לגיוסם של חיילים חרדים נוספים למסלול זה. עם זאת, ייתכן שמניע זה היווה בתחילת השירות תמריץ משמעותי להתגייסות לשח"ר, מניע אשר חשיבותו נחלשה במהלך השירות ובסופו. **ייתכן שבחינת מערך המניעים בעת הכניסה לשירות הצבאי היתה מציגה חלוקה שונה בין המניעים שהוצגו לעיל .**

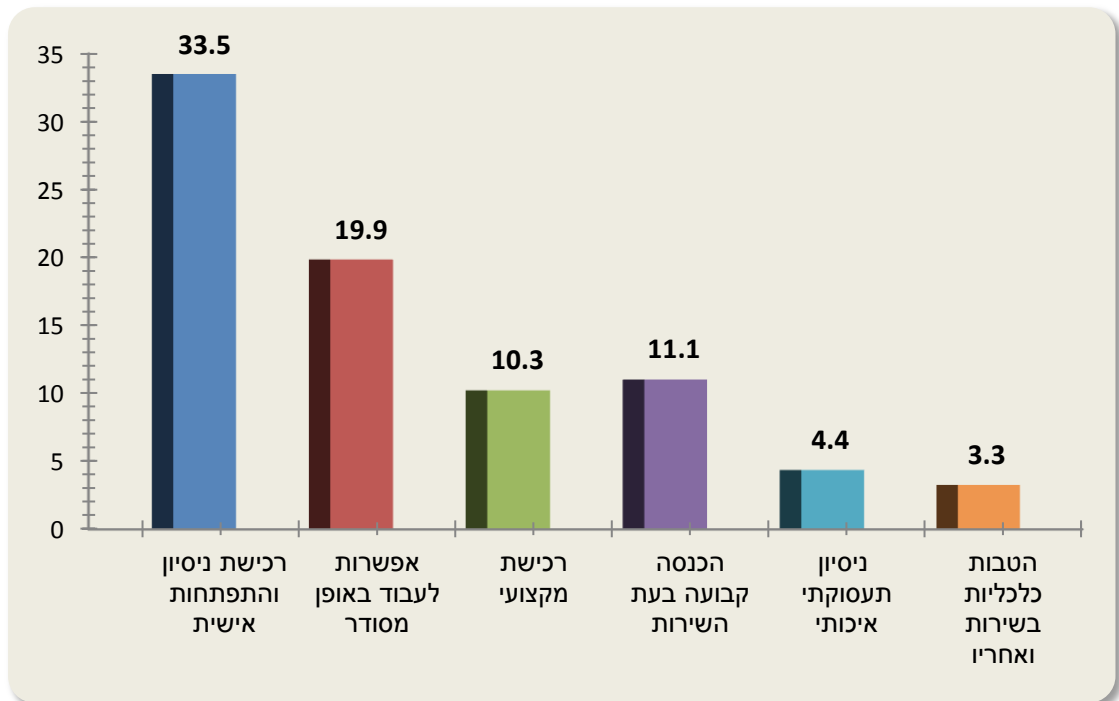

4.1 תרומת השירות והערכת התועלות העיקריות של השירות לבוגרי

בקשנו לבחון מהן התועלות הישירות והמידיות שבוגרי שח"ר מייחסים לשירות הצבאי שלהם. חשוב לזכור כי הראיונות עם הבוגרים נערכו כ-3 חודשים מתום סיום השירות הצבאי שלהם. בשל פרק הזמן הקצר שעבר מתום השירות, יש להניח כי הפרספקטיבה שלהם להערכה הנה קצרה למדי. כשליש מבוגרי שח"ר (33.5%) מעריכים כי התועלת העיקרית מהשירות הצבאי קשורה לניסיון החיים שרכשו ולהתפתחותם האישית. זהו ממצא מעודד המעיד במידה רבה על איכות השירות ועל העובדה שחיילים אלו רכשו ניסיון, אשר ספק אם היה יכול להירכש בכלים אחרים במסגרות התורניות או התעסוקתיות בה הם נמצאו טרם השירות הצבאי. כ-20% מהבוגרים רואים בשירות פלטפורמה אשר לאחריה יוכלו לעבוד במקום עבודה מסודר בשוק העבודה באופן פורמאלי. כלומר, המסלול הצבאי מהווה גשר פורמאלי ונוח לשוק העבודה עבור כחמישית מבוגרי השירות שרואיינו בסקר הנוכחי. עוד כ-11% מהבוגרים מייחסים את התועלת העיקרית לשירות בשח"ר לעובדה שיכלו לקבל מצה"ל משכורת קבועה והכנסה יציבה. לאור מצבם הכלכלי של חלק מהבוגרים, אין זה מפתיע שחלק מהם ראו בצה"ל מקור הכנסה ותו לא. כ-10% מהבוגרים מעריכים כי התועלת העיקרית מהשירות קשורה ברכישת מקצוע במהלך השירות. יש להניח שמי שהגדיר אפשרות זו כתועלת העיקרית, רכש במסגרת שירותו הצבאי מקצוע אשר ניתן להמירו למקצוע אזרחי לאחר השחרור מצה"ל. כ-4.5% בלבד מהבוגרים חשו כי התועלת העיקרית מהשירות קשורה לניסיון התעסוקתי שרכשו בחיים או להטבות הכלכליות שיש לבוגרי צה"ל (כ-3% בלבד מהבוגרים).

השירות הצבאי מהווה אפוא מסלול חברות (סוציאליזציה) ייחודי עבור צעירים חרדים אשר התחנכו וצמחו במערכות חינוך תורניות ושרובם לא נחשפו טרם השירות סביבת עבודה מודרנית וחילונית. בדומה לאוכלוסיות אחרות, משמש השירות הצבאי מורטוריום לעולם האזרחי, עם זאת גם רכישת מקצוע והתנסות התעסוקתית שהשירות הצבאי מקנה לבוגריו החרדים מהווים תועלות מרכזיות בעיני המשרתים.

תרשים 5: תועלות עיקריות מהשירות הצבאי (ב-% מסה"כ הבוגרים)²⁴

בנוסף לתועלות הישירות והברורות שעליהן דיווחו בוגרי מסלול שח"ר במסגרת הסקר הנוכחי, בקשנו לבחון האם השירות הצבאי במסלולים הטכנולוגיים השונים ענה על ציפיות החרדים ששרתו בשח"ר. בחנו גם באיזו מידה חשו בוגרי השירות כי הם מיצו את היכולות האישיות שלהם במסגרת תפקידם הצבאי. כמחצית מהמשיבים (53%) טענו כי השירות הצבאי תרם רבות לניסיון המקצועי שלי בתחום עיסוקם הצבאי. 16% הסכימו עם טענה זו במידה בינונית ולעומתם כ-30% טענו כי השירות הצבאי תרם במידה מועטה בלבד לניסיונם המקצועי. זהו שיעור לא מבוטל הממעיט בערך תרומת השירות הצבאי לניסיון המקצועי, אך, כאמור, רוב המשיבים מעריכים בחיוב תרומה כזו. בדומה לכך, כמחצית מהבוגרים (47%) טענו כי השירות הצבאי עורר בהם רצון לרכוש השכלה גבוהה לעומת כ-40% אשר טענו כי השירות לא עורר בהם רצון זה. מכאן כי למרות שלחלק ניכר מבוגרי השירות יש עניין רב בלימודים גבוהים, רק מיעוטם אכן ממש שאיפה זו, ככל הנראה בשל חסמים שונים הקשורים להיעדר ידע כללי בסיסי וחסמים כלכליים ואחרים. עם זאת רק כשליש מהבוגרים (33%) מבקשים להמשיך ולעסוק באותו תחום עיסוק בו הם עסקו במהלך שרותם הצבאי. למעלה ממחצית מהבוגרים (כ-55%) מעריכים כי השירות בצה"ל מקנה להם יתרון בשוק העבודה על פני עמיתיהם החרדים שלא שרתו בצה"ל. הערכה זו עולה בקנה אחד עם

²⁴ לא כולל כ-17% משיבים בקטגוריה 'אחר' אשר התועלות שהם ייחסו לשירות נותחו בנפרד

משוב המתקבל ממעסיקים שונים, שאינם חרדים, במסגרת מחקר מקביל שנערך על-ידי מנהל מחקר וכלכלה בתמ"ת (טרם פורסם). נראה כי למעסיקים חילונים יש נטייה ברורה להעדיף ולהעסיק גברים חרדים בוגרי שירות צבאי ובייחוד את בוגרי שח"ר אשר רכשו ניסיון תעסוקתי משמעותי במהלך שרותם הצבאי על-פני גברים חרדים שלא שרתו בצה"ל וחסרים ניסיון תעסוקתי

כמחצית מהבוגרים (כ-48%) טענו כי הציפיות שלהם מהשירות היו גבוהות מדי ושעור דומה: כ-42% טענו כי הציפיות שלהם מהשירות לא היו גבוהות מידי. ממצא זה מעיד על כך שחלק ניכר מהבוגרים הגיעו לתכנית עם רמת ציפיות גבוהה מאד לגבי התרומה האפשרית של ההשתתפות בתכנית והשירות הצבאי להמשך דרכם. ממצא זה משתלב בהערכת למעלה ממחצית מהבוגרים (כ-57%) שטענו כי לא הצליחו למקסם את היכולות שלהם במהלך השירות בשח"ר. אומנם שני ההיגדים מנוסחים על דרך השלילה, אך הם מעידים כי למרות שביעות הרצון הגבוהה מהשירות הצבאי, חלק מהבוגרים חש כי הם יכלו לתרום יותר במסגרת השירות וכי יכולותיהם לא הגיעו למלוא מיצויין במסגרת תפקידם הצבאי. ממצאים אלו דורשים אמנם בדיקה נוספת, אך ייתכן שהם מלמדים כי בשלבי הגיוס הראשונים למסלול שח"ר לא נעשתה עבודת מיפוי ומיון מספקת בשיבוץ צעירים חרדים לתפקידים השונים בשח"ר.

לוח 8 : תרומת השירות ומיצוי יכולות (מידת הסכמת המשיבים עם היגדים שונים, ב-% מהסה"כ)

100%	בעקבות השירות אני שוקל להמשיך לעסוק באותו התחום בו שירתתי	100%	השירות תרם באופן משמעותי לניסיון המקצועי שלי
33.9	מסכים מאד ומסכים	53.1	מסכים מאד ומסכים
5.9	מסכים במידה בינונית	16.2	מסכים במידה בינונית
60.1	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל	30.6	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל
100%	הציפיות שלי מהשירות היו גבוהות מידי	100%	השירות עורר בי רצון לרכוש השכלה גבוהה
48.0	מסכים מאד ומסכים	47.2	מסכים מאד ומסכים
10.3	מסכים במידה בינונית	13.7	מסכים במידה בינונית
41.7	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל	39.1	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל
100%	אני חש שלא מיציתי את היכולות שלי במסגרת השירות	100%	השירות נתן לי נקודת זינוק טובה יותר בשוק העבודה
56.8	מסכים מאד ומסכים	55.7	מסכים מאד ומסכים
9.6	מסכים במידה בינונית	12.9	מסכים במידה בינונית
33.6	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל	31.4	מסכים במידה מועטה ולא מסכים בכלל

היסטוריה תעסוקתית וכלי סיוע נדרשים להשתלבות בעבודה

בחינת מצבם התעסוקתי של בוגרי מסלולי שח"ר השונים, מעידה על שינוי ניכר במאפייני התעסוקה של בוגרי השירות הצבאי של מסלולי שח"ר המיועדים לאוכלוסייה החרדית. רק 34% מהמשרתים במסלול שח"ר שהשתתפו בסקר הנוכחי עבדו לפני שרותם הצבאי בשכר חודשי ממוצע שעמד על 6,240 ₪. בתום השירות הצבאי (כזכור, עד 3 חודשים מסוף השירות), שיעור התעסוקה של הבוגרים הכפיל את עצמו ועמד על כ-70%. יש יסוד סביר להניח כי שיעור התעסוקה של בוגרי שח"ר ימשיך לעלות ככל שיעבור יותר זמן מתום השירות. השערה זו נסמכת על נתונים מינהליים של מערך התמיכה והסיוע של תב"ת לבוגרים, ולפיהם שיעור התעסוקה של כלל אוכלוסיית הבוגרים עומד על כ-84%

אף-על-פי שהנתונים מלמדים כי שכרם של בוגרי השירות נותר זהה לשכרם טרם גיוסם לצה"ל, חשוב להדגיש כי מרביתם כלל לא עבדו לפני שירותם הצבאי ועל כן נתון זה איננו משקף נאמנה את התמורה המשמעותית במצבם התעסוקתי של הנמנים קבוצה זו. בקרב בוגרי שח"ר שעבדו לפני השירות הצבאי חל שינוי מסוים בתמהיל הענפים בהם הם מועסקים. כרבע מהם (26%) הועסקו בענפי הפיננסים בשירותים בנקאים ואחרים ו-12.5% מהם הועסקו כאקדמאים ומנהלים. נתון מעניין נוסף אשר איננו מוצג בלוח לעיל, מעיד על כך ש-60% מבוגרי שח"ר שעבדו לפני השירות הצבאי שלהם עבדו בעסק בו רוב העובדים חרדים, קרי בסביבת עבודה חרדית לגמרי, ועל כן החשיפה של קבוצה זו, לאחר השירות הצבאי, לסביבת עבודה שאיננה על טהרת הקהילות החרדיות בלבד, היתה בהחלט משמעותית. לעומת זאת, מבין בוגרי שח"ר אשר עבדו בעת הסקר רק 34% עבדו בסביבת עבודה חרדית (שבו רוב העובדים הנם חרדים). כלומר כשני שלישי מהמועסקים החרדים אשר סיימו את שירותם הצבאי במסלולי שח"ר השונים, עבדו ככל הנראה, במסגרות עבודה מגוונות מבחינה חברתית-תרבותית, מחוץ למסגרות קהילות המוצא שלהם או של הציבור החרדי בכלל. להיבט זה יש להערכתנו השפעה מכריעה על האופק התעסוקתי הצפוי של בוגרי מסלולי שח"ר השונים, זאת בשל העובדה שעבודה במשק הכללי בסביבות עבודה לא-חרדיות עשויות לאפשר תחרות הולכת וגוברת של בוגרים אלו על משרות שונות, אשר בעתיד, ייתכן ויובילו לרמות שכר ולתנאי העסקה טובים מהנוכחיים, בהשוואה לעבודה במסגרת הקהילות החרדיות בלבד.

ממצאים מעודדים אלו מעידים במידה רבה על הצלחתם הברורה של מסלולי שח"ר בכל הנוגע להיבט התעסוקתי של בוגרינו החרדים. כזכור, שירותם הצבאי של גברים חרדים במסלולים אלו אמור לשרת מטרות חברתיות וכלכליות, ונראה כי מערך התמיכה הצבאי והאזרחי, אכן מקנה לבוגרים אפשרויות להשתלבות מוצלחת למדי בשוק העבודה²⁵.

²⁵ הסיוע האזרחי לבוגרי השירות מסופק בעיקר על-ידי תבת ועל ידי 'קרן גרוסי'

לוח 10 : מצב תעסוקתי ושכר ממוצע לפני ולאחר השירות הצבאי של בוגרי שח"ר (ב- % מסה"כ)

מצב תעסוקתי בתום השירות	מצב תעסוקתי לפני השירות	
70%	34%	שיעור מועסקים
12.5%	5.5%	שיעור המועסקים כאקדמאים ומנהלים
26%	7.5%	שיעור מועסקים בש. פיננסיים ובנקאיים
18%	16%	שיעור מועסקים במינהל ציבורי, ש. קהילתיים וחינוך
₪ 6,240	₪ 6,240	גובה שכר חודשי ממוצע
	42 ש"ש	היקף משרה (מס' שעות שבועיות ממוצע)

דווחי מעסיקי עובדים חרדים בסקר מקביל של מינהל מחקר וכלכלה (סקר שעסק בהערכת מסלול תעסוקה של מרכז ההשקעות בתמ"ת), מלמדים על שביעות רצונם הגבוהה מעובדים אלו. יתרונם של בוגרי שח"ר בהשוואה לגברים חרדים שלא שרתו בצה"ל, קשור (על-פי דיווחם של מעסיקים אלו), למיומנויות התעסוקה 'הרכות' שרכשו בוגרי שח"ר בעת השירות הצבאי ואשר סייעו להם להיקלט בהצלחה במקומות עבודה שונים. בין המיומנויות שהוזכרו ניתן למנות את היכולת לעבוד בצוות, גם בשיתוף נשים בחלק מהמקרים, עמידה ביעדים וזמנים, יכולת ניתוח גבוהה, עבודה מול מחשב ועוד.

הלוח הבא מלמד על שני היבטים נוספים של הקשר בין הרקע והמקצוע הצבאיים של בוגרי שח"ר לבין עיסוקם האזרחי, מיד בסמוך לשחרור מצה"ל. רוב מכריע של בוגרי שח"ר (כ-70%) שעבדו בעת הסקר לא עבדו כלל בתחום התמחותם הצבאי במסגרת שח"ר. לממצא זה חשיבות המעידה ככל הנראה על כך שהחלק הארי מההכשרות הטכנולוגיות והאחרות בשח"ר אינן ניתנות להמרה וליישום בשוק העבודה האזרחי. ייתכן גם שחלק ניכר מההכשרות הצבאיות אינן מוכרות על-ידי גופים אזרחיים ועל כן רוב הבוגרים שהשתלבו בעבודה לאחר שחרורם, השתלבו ברובם בתחומי עיסוק שאינם קשורים להכשרתם הצבאית.

בנוסף, אנו למדים כי קרוב לשליש (כ-31.5%) מבין בוגרי שח"ר שעבדו בעת הסקר, העריכו כי השירות והמקצוע הצבאי שרכשו תרמו במידה רבה למציאת מקום עבודתם הנוכחי. עם זאת, כשני שלישי (63.3%) מבוגרי שח"ר שעבדו בעת הסקר, טענו כי שרותם הצבאי והמקצוע אותו למדו במהלך שרותם הצבאי, לא סייע להם במישרין במציאת עבודתם הנוכחית. חרף הערכות נמוכות אלו, של רובם של בוגרי שח"ר באשר לתרומה הישירה של השירות הצבאי להשתלבות המיידית בשוק העבודה, ישנו יסוד סביר להניח שעצם השירות צבאי מקנה, בעיני חלק לא מבוטל מהמעסיקים בכלל וממעסיקיהם בפרט, לגברים חרדים אלו יתרון משמעותי ויחס מועדף על פני אברכים שלא שרתו בצה"ל. הערכה זו משתמעת משיחות וראיונות עם מעסיקים שונים (לאו דווקא אלו שהעסיקו את הבוגרים הנוכחיים), אשר ציינו, בחדרי חדרים, את היתרון הערכי שהם מייחסים לבוגרי צה"ל בעת בחירת המועמדים למשרות שונות.

5.1 מאופן מציאת מקום העבודה הנוכחי

לוח 11: תרומת השירות הצבאי למציאת העבודה הנוכחית והאופן בו מצאו בוגרי שח"ר את עבודתם הנוכחית (ב-% מסך הבוגרים שעבדו בעת הסקר)

עבודה במקצוע בו עסק במהלך השירות הצבאי	100%
כן	15.4
במקצוע הצבאי או בתחום קרוב	14.9
כלל לא	69.7
המידה בה השירות הצבאי או המקצוע הצבאי סייעו למציאת העבודה הנוכחית	100%
במידה רבה מאד ובמידה רבה	31.4
במידה בינונית	5.3
במידה מועטה או כלל לא	63.3
כיצד מצא את העבודה הנוכחית	100%
באמצעות חברים או קרובי משפחה	44.6
חיפוש באינטרנט	14.1
באמצעות אנשי גיוינט-תב"ת	11.4
פניה ישירה למעסיק הנוכחי	10.3
המעסיק פנה אל המרואייין	8.2
באמצעות מודעות "דרושים" בעיתונות הכללית או בעיתונות החרדית	3.8
באמצעות חברת כוח-אדם	3.8
באמצעות שירות התעסוקה הכללי/ארצי	2.7
אחר	1.0

בדומה לאוכלוסיות אחרות שאינן חרדיות, ובדומה לאוכלוסיות חרדיות אשר נבחנו בסקרים ובמחקרים אחרים שעורך מינהל המחקר, מרבית מבוגרי שח"ר מצאו את מקום עבודתם בעזרתם של קרובי משפחה, חברים או מכרים. זהו אמצעי מקובל ומוכר בעזרתו מנצל הפרט רשתות חברתיות קיימות כדי לקבל יתרון בשוק העבודה. בכך לא שונים בוגרי שח"ר ממחפשי עבודה אחרים, אם כי ברור שהרשתות החברתיות שלהם אינן בהכרח כאלו המקדמות כניסה לשוק העבודה, שכן ייתכן וחלק מבני משפחתם וחבריהם כלל לא עובדים. עם זאת, כ-44% מהם ציינו כי זהו האמצעי העיקרי שסייע במציאת מקום עבודתם הנוכחי. דרך נוספת ולא פחות מעניינת למציאת מקום העבודה הנוכחי היתה באמצעות האינטרנט: קרוב ל-15% מהמרואיינים ציינו כי מצאו את מקום העבודה באמצעות הרשת המקוונת. סמן חיוני זה מעיד על הכניסה הדרמטית והמשמעותית של האינטרנט, בין אם מדובר באתרים כשרים, המקובלים על הממסד החרדי-רבני ובין אם לאו, למשקי הבית החרדים, בעיקר בקרב הדור הצעיר, ובוודאי- בקרב בוגרי צה"ל. עצם העובדה כי חלק לא מבוטל מהבוגרים הצליחו לנצל כראוי את המרחב האינטרנטי למציאת עבודה, מעידה על שימוש מושכל ואיכותי בכלי זה. גם לאנשי התמיכה מטעם הגיוינט ותב"ת יש משקל לא מבוטל בסיוע הראשוני במציאת מקום העבודה האזרחי מייד לאחר השירות. כ-11.5% מהבוגרים שרואיינו בסקר זה ציינו כי בעזרתם של מקדמי התעסוקה הללו מצאו את מקום עבודתם. עוד כ-10% מצאו עבודה בשוק האזרחי באמצעות פנייה ישירה שלהם למעסיקים הנוכחי או שהמעסיק פנה ישירות לחייל המשוחרר (כ-

8% מסך העובדים). רק אחוזים בודדים מקרב הבוגרים מצאו עבודה באמצעות העיתונות הכתובה, חברות כוח-אדם שונות או שירות התעסוקה הכללי.

5.2) אמצעי סיוע לחיפוש עבודה

לוח 12: מידת הצורך בכלי סיוע להשתלבות בעבודה (ב-% מסה"כ)

100%	מידת הסיוע של הג'וינט-תב"ת במציאת עבודה
28	במידה רבה מאוד ורבה
9	במידה בינונית
62.7	במידה מועטה או כלל לא
100%	האם ובאיזו מידה אתה זקוק לסיוע ועזרה בחיפוש עבודה ובהכנה לשוק העבודה
42.1	במידה רבה מאוד ורבה
12.4	במידה בינונית
45.5	במידה מועטה או כלל לא
100%	המידה בה נזקק לסיוע מטעם אנשי הג'וינט-תב"ת
25.9	במידה רבה מאוד ובמידה רבה
4.5	במידה בינונית
69.5	במידה מועטה או כלל לא
	באילו שלבים נזקק לסיוע של אנשי תב"ת-ג'וינט²⁶
6.2	לפני השירות
48.4	במהלך השירות
66.7	לאחר השרות
24.7	כל התקופה

הואיל והסקר הנוכחי מהווה למעשה סקר חלוצי וראשוני בקרב קבוצות הבוגרים הראשונות של מסלולי שח"ר השונים, בקשנו לבחון גם את מידת תרומתם של אנשי הג'וינט-תב"ת לשילובם של החיילים המשוחררים בשוק העבודה. אומנם, ראינו כבר כי חלק מבוגרי שח"ר מצאו את עבודתם הנוכחית בעזרתם של מקדמי התעסוקה בתב"ת, אך בקשנו להרחיב את הבדיקה כדי לנסות ולאמוד את מידת התרומה של אנשי מקצוע אלו לחיפוש עבודה באופן כללי.

למעלה מרבע מהמרוויינים (28%) ציינו כי מקדמי התעסוקה של תב"ת סייעו להם במידה רבה או במידה רבה מאוד בתהליך חיפוש העבודה. 9% ציינו כי סיוע זה עזר להם במידה בינונית וקרוב לשני שלישי מהמשיבים (כ-63%) טענו כי אנשי תב"ת סייעו להם במידה מועטה או שכלל לא סייעו להם בחיפוש עבודה בעת שחרורם מהצבא. במקביל נשאלו בוגרי שח"ר באיזו מידה הם זקוקים לסיוע באופן כללי (שאיננו

²⁶ שיעור המשיבים שצינו בחיוב את שלב הסיוע בו נזקקו לעזרת אנשי תב"ת-הג'וינט בשלב השירות

קשור לארגון הגיוינט או תב"ת), בחיפוש עבודה או בהכנה כללית לשוק העבודה. הכוונה כאן היא לסיוע בכתיבת קורות חיים, הכנה לראיונות עבודה, למידת כלים ואמצעים שונים לחיפוש עבודה ועוד. קרוב למחצית מהמשיבים (כ-45%) טענו כי אינם זקוקים כלל לעזרה או שזקוקים רק לעזרה מועטה, ושעורם דומה לשעור המשיבים שציינו כי עזרה מסוג זה נחוצה להם במידה רבה או רבה מאוד (42%). כ-12% טענו כי הם זקוקים לעזרה זו רק במידה בינונית.²⁷

הנתונים המוצגים בלוח להלן מלמדים על התפלגות מאוזנת בקרב בוגרי שח"ר אשר השתתפו במחקר באשר לצורך המיידי בסיוע כלשהו בחיפוש והכנה לעבודה. בקרב בוגרי שח"ר ישנה ככל הנראה קבוצה לא מבוטלת, המהווה למעלה ממחצית מהבוגרים, אשר לפי כל המדדים שנבחנו נראה שהם אינם זקוקים לסיוע מיוחד בעת חיפוש עבודה והשתלבות בה לאחר השירות הצבאי. על קבוצת בוגרים זו נמנים, ככל הנראה, אותם חרדים אשר מצאו את עבודתם בעזרת קרובי משפחתם, מכריהם או על-ידי האינטרנט התנהגותם של האחרונים עשויה להעיד כי הם רכשו כלים, מיומנויות, ניסיון ובטחון עצמי בעת חיפוש עבודה באופן עצמאי ולא נזקקו למתווכים ולסייעים שונים מבין ארגוני הסיוע השונים, כולל ארגון הגיוינט ותב"ת. מאידך, נמצא שישנם עדיין לא מעט חיילים משוחררים ממסלולי שח"ר השונים המעידים על עצמם כי הם זקוקים לעזרה רבה בעת הליך חיפוש העבודה וההכנה לקראתה. אין בידינו די מידע בשלב זה לבחון את מאפייניהם השונים של המשיבים המשתייכים לקבוצות השונות, אך ייתכן ומחקר איכותני או ניתוח סטטיסטי נוסף יסייע לנו להבין טוב יותר מי הם אותם בוגרים הזקוקים לעזרה רבה יותר מאשר עמיתיהם. יש יסוד להניח כי לרקע האישי ולסוג השירות הצבאי יש משקל רב באיכות הכלים והמיומנויות של בוגרי השירות. הואיל ואין בידינו די מידע על הפרופיל האישי של כל אחד ממשותפי הסקר, ביקשנו לבחון את הערכת הבוגרים לגבי הכלים וסוגי הסיוע העשויים להוות את הגשר ההכרחי בין השירות הצבאי, ולפני כן-בין עולם התורה, אל עבר עולם התעסוקה המקצועי.

²⁷ יש להדגיש בשנית כי בוגרי מחזורי הגיוס הראשונים בשח"ר לא נהנו ממרבית הכלים העומדים כיום לרשות בוגרי שח"ר הכוללים סדנאות משתחררים מקצועיות להכנה לעבודה ולחיים אזרחיים הנערכות על-ידי קרן גרוס ותבת

לוח 13 : המידה בה כלי סיוע יכולים לסייע לחיילים חרדים בעת חיפוש עבודה בתום השירות הצבאי (ב-%)

(מסה"כ)

100%	מענה טלפוני	100%	ליווי אישי
73.1	במידה רבה מאד ורבה	75.3	במידה רבה מאד ורבה
11.8	במידה בינונית	12.9	במידה בינונית
15.1	במידה מועטה או כלל לא	11.8	במידה מועטה או כלל לא
100%	סדנאות חיפוש עבודה	100%	מלגות וסבסוד שכר
62.0	במידה רבה מאד ורבה	87.8	במידה רבה מאד ורבה
17.3	במידה בינונית	6.3	במידה בינונית
20.7	במידה מועטה או כלל לא	5.9	במידה מועטה או כלל לא
100%	מידע מעודכן על אפשרויות עבודה	100%	הכנה לראיונות עבודה
78.2	במידה רבה מאד ורבה	72.7	במידה רבה מאד ורבה
11.4	במידה בינונית	15.5	במידה בינונית
10.3	במידה מועטה או כלל לא	11.8	במידה מועטה או כלל לא
		100%	כתיבת קורות חיים
		68.3	במידה רבה מאד ורבה
		17.7	במידה בינונית
		14.0	במידה מועטה או כלל לא

הסיוע המבוקש ביותר על-ידי בוגרי שח"ר שהשתתפו בסקר הנוכחי הוא הצורך במלגות או סבסוד שכר לימוד בעת השחרור מצה"ל (כ-88% מהמשיבים דרגו צורך זה במידה רבה או רבה מאד). בדומה לממצאי מחקר הערכה לתלמידים חרדים הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח, שוב עולה הצורך הכלכלי כאחד הצרכים והחסמים העיקריים בעת חיפוש עבודה וההשתלבות בה. מידע מעודכן על אפשרויות תעסוקה מהווה את אחד מהכלים העיקריים אשר עשויים לסייע בעת תהליך חיפוש העבודה עבור מרבית המשיבים (כ-78% מהם העריכו כי מידע זה עשוי לסייע לבוגרים נוספים במידה רבה או מידה רבה מאד). ליווי אישי והכנה לראיונות עבודה עלו גם הם ככלי סיוע מרכזיים בשלב חיפוש עבודה לאחר השחרור מצה"ל (כ-75% ו-72% בהתאמה דרגו כלים אלו ככלים שעשויים לסייע במידה רבה או מידה רבה מאד לאחר השחרור). הדברים אמורים גם באשר למתן מענה טלפוני (כ-73% מהמשיבים) וסיוע בכתיבת קורות חיים (כ-68% מהמשיבים) למשחררי מסלולי שח"ר.

למרות שמרבית המשיבים ציינו כי בפועל לא נעזרו, או שנעזרו במידה מועטה בלבד באנשי המקצוע של ארגון הגיוניט-תב"ת בעת הליך חיפוש עבודה לאחר השירות הצבאי בשח"ר, הרי שמרביתם השיבו שהיו מעוניינים להסתייע במידה רבה בכלי סיוע מגוונים שמציע ארגון זה, החל מליווי אישי ועזרה בכתיבת קורות חיים ועד לקבלת מידע עדכני באמצעות מענה טלפוני. להערכתנו, פער זה נובע בעיקר מהמודעות הנמוכה של המשחררים לכלי הסיוע שכבר קיימים ועומדים לרשותם, ומעצם היותם בני מחזורי הגיוס (והשחרור) הראשונים של מסלול שח"ר. להערכתנו, שיעור המשחררים משח"ר שישתייעו בכלי סיוע אלו בשנה הקרובה ילך ויגדל ככל שיגדלו היקפי המשחררים משירות זה, למרות שחלק ניכר מהמשחררים טוענים, כאמור, שאינם זקוקים לשירותים אלו.

רכישת מיומנויות יסוד ומידת השיפור בהן לאחר השירות

כידוע, מרבית הגברים החרדים בישראל אינם לומדים לימודים כלליים כבר משלב לימודיהם בישיבה קטנה (גיל 14 ומעלה). היעדרם הכמעט מוחלט של לימודי מקצועות כגון: מתמטיקה, אנגלית, כתיבה וניסוח בעברית, שימוש שיטתי ביישומי מחשב ומקצועות נוספים, מהווה את אחד מהחסמים והפערים הסבוכים והקשים ביותר העומדים בפני גברים חרדים בשלבי בגרותם. העובדה שמקצועות אלו אינם נלמדים כלל, זאת בהתאם לאידיאל התורני הנפוץ, המושתת על לימודי קודש, מובילים לפערי ידע ניכרים בין גברים אלו לבין אוכלוסיות אחרות בגילאים דומים. פערים אלו מהווים מכשול, תכופות מכשול בלתי עביר, עבור אותם אברכים ובני תורה בוגרים, מרוב הזרמים החרדים, המבקשים לרכוש מקצוע או השכלה גבוהה ולהשתלב במעגלי עבודה איכותיים. הואיל ומרבית החרדים שהתגייסו לצה"ל במסגרת מסלולי שח"ר אינם שונים באופן מהותי מבני התורה והאברכים בישראל שלא רכשו בצעירותם ידע במקצועות ומיומנויות בסיס שונות (למרות שוני אפשרי הקיים ביניהם לבין אברכים אחרים ביחס למאפיינים ולתפיסות עולם שונות), ביקשנו לבחון באופן סובייקטיבי את רמת הידע והשליטה של קבוצת המשיבים. כלומר המשיבים, בוגרי מחזורי הגיוס הראשונים של מסלולי שח"ר, התבקשו להעריך מהי מידת שליטתם בתחומי ידע שונים והאם ועד כמה חל שיפור ברמת הידע והשליטה שלהם בתחומים אלו בעקבות השתתפותם בתכנית שח"ר.

הממצאים לעיל מלמדים, ולא בכדי, על רמת השליטה הנמוכה באופן יחסי של מרבית בוגרי שח"ר בשפה האנגלית על שלל מרכיביה, זאת ביחס למקצועות ומיומנויות אחרות. במשך שנים רבות מתנהל פולמוס ער ונוקב בין המנהיגות הרבנית ומרבית ראשי הישיבות בארץ לבין דורשי השינויים בחברה החרדית, כנגד כל ניסיון לשילוב לימודי שפה זרה, כגון השפה האנגלית, במסגרת הישיבות הקדושות. נכון להיום, בני ישיבות לא לומדים כלל אנגלית בשום שלב משלבי הלימוד של עולם החינוך החרדי. במקביל, גם מידת החשיפה לשפה זו היא נמוכה למדי בשל העובדה שמרבית החוגים החרדיים נמנעים באופן גלוי מהאזנה למוסיקה לועזית או צפייה בסרטים דוברי אנגלית העשויים לשפר במידת מה את הכרת השפה האנגלית, בשונה מצעירים לא-חרדים בני גילם.

6.1 מידת השליטה באנגלית ומידת השיפור בשליטה בשפה זו לאחר השירות הצבאי

כ-45% מבוגרי שח"ר מעריכים כי מידת שליטתם בניהול שיחה באנגלית נמוכה או כלל לא אפשרית. כרבע מהמשיבים (25%) מעריכים כי מידת שליטתם בהיבט זה בינונית ועוד כ-30% מעריכים כי הם יכולים לנהל שיחה באנגלית ברמה טובה או טובה מאוד. היכולת לקרוא ולכתוב באנגלית טובה מעט יותר על-פי הערכתם של בוגרי שח"ר. 30% מהמשיבים מעריכים כי מידת השליטה שלהם בהיבט זה נמוכה מאוד או שאיננה אפשרית כלל. עוד כ-30% מעריכים כי יש להם שליטה בינונית ביכולות קריאה וכתיבה באנגלית וכ-40% מעריכים כי שליטתם בהיבט זה טובה או טובה מאוד. במקביל, טענו כרבע (כ-26%) מבוגרי שח"ר שרמת שליטתם בקריאה וכתיבה באנגלית השתפרה הודות לשירותם הצבאי. כ-14.5% בלבד מבוגרי שח"ר מעריכים כי חל שיפור כלשהו ביכולתם שלנהל שיחה באנגלית בעקבות השירות הצבאי. מדובר בממצאים לא מעודדים בלשון המעטה אך יש לזכור כי מרבית הקורסים המקצועיים במסלולי שח"ר והתפקידים עבור חיילים אלו אינם דורשים שליטה גבוהה באנגלית (מלבד כנראה קורסי התכנות השונים). יחד עם זאת, זהו ממצא מעניין שיש בו מידע חשוב עבור חלק מהמעסיקים הפוטנציאלים של אוכלוסייה זו. ייתכן כי חלק לא קטן מבוגרי שח"ר יכולים למלא תפקידים מקצועיים באותן משרות אשר נדרשת בהן שליטה בסיסית באנגלית. שוב יש להדגיש כי מדובר בהערכות סובייקטיביות בלבד של בוגרי השירות החרדים וכי אין בידינו כלי מדידה אובייקטיביים ומהימנים ביחס למידת השליטה או השיפור באנגלית. עדיין ניתן

להניח כי יש כאן פוטנציאל ניכר לשינוי ושיפור השליטה באנגלית בקרב בוגרי שח"ר, זאת במידה ויוחלט כי זוהי מטרה חיונית שיש להקצות לה משאבים ייעודיים.

6.2 מידת השליטה בשימושי מחשב ומידת השיפור בשימושי מחשב לאחר השירות הצבאי

מידת השליטה בשימוש במחשב בקרב מרבית בוגרי שח"ר היתה גבוה למדי. כשני שליש (67%) מהמשיבים העריכו כי מידת שליטם בכלי זה טובה או טובה מאוד. כ-21% העריכו כי שליטתם במחשב בינונית ורק 12% מבוגרי שח"ר העריכו כי מידת שליטתם במחשב נמוכה או נמוכה מאוד. בנוסף גילינו כי כ-36% מהמשיבים מעריכים כי חל שיפור ברמת השימוש והשליטה שלהם במחשב בעקבות ולאחר השירות הצבאי. אלו בהחלט נתונים מעודדים המעידים על מידת החדירה הגבוהה של המחשב והשימוש הענף בו בקרב משקי בית חרדים רבים בעשור האחרון. אומנם, קיימים קהילות וחוגים חרדיים נוקשים ומחמירים אשר מחרימים ואוסרים כליל על שימוש במחשב, בוודאי לא בבית עצמו, אך כנראה שמשתתפי התכנית משתייכים לאוכלוסיה חרדית מודרנית יותר, אשר מידת היחשפותה לטכנולוגיה המודרנית גבוהה באופן ניכר מזו של החוגים השמרנים והבדלנים בציבור החרדי. מכאן, שהאוריינות הטכנולוגית של מרבית בוגרי שח"ר גבוהה למדי, לפחות בעיני הבוגרים עצמם, אוריינות אשר עשויה להעניק להם יתרון לא מבוטל על-פני עמיתיהם אשר לא שירתו בצה"ל ולא רכשו מיומנות זו.

6.3 מידת השליטה בהבעה בכתב ומידת השיפור במיומנות זו לאחר השירות הצבאי

כמחצית (כ-51%) בלבד מבוגרי שח"ר מעריכים כי מידת השליטה שלהם בהבעה בכתב טובה או טובה מאוד. כ-20% מעריכים כי מידת שליטתם בהיבט זה בינונית ו-28.5% מעריכים כי מידת שליטתם בהבעה בכתב נמוכה או נמוכה מאוד. גם בהיבט זה איננו עדים לשיפור משמעותי בקרב מרבית בוגרי שח"ר. כ-20% בלבד מהבוגרים העריכו כי הצליחו לשפר, באופן כזה או אחר, את יכולות הבעתם בכתב. מבלי להעמיק את ההסבר אודות כשל זה ביחס לרמות ההבעה הנמוכות בכתב של אברכים ובני ישיבות, נציין בקצרה כי כמעט בכל מוסדות הלימוד התורניים, לא נדרשים התלמידים לכתוב חיבורים או דוחות בכתב, זאת לעומת הצורך האינטנסיבי להתמודד עם שינון, קריאה, עיון וניתוח של טקסטים מורכבים ביותר. לכן יש לחלק גדול מבני התורה החרדים, ביניהם חלק לא קטן מבוגרי שח"ר, קושי מסוים בהבעה בכתב ואף בהבעה בעל-פה²⁸.

6.4 מידת השליטה במתמטיקה ומידת השיפור במקצוע זה לאחר השירות הצבאי :

כ-42% מבוגרי שח"ר העריכו כי מידת שליטתם במקצוע המתמטיקה טובה מאוד או טובה. כשליש מהם (34.5%) העריכו כי מידת שליטתם במקצוע זה בינונית בעוד שפחות מרבע (23%) מבוגרי שח"ר העריכו כי שליטתם במתמטיקה נמוכה או נמוכה מאוד. מעט יותר מחמישית מבוגרי שח"ר (כ-22.5%) העריכו כי שליטתם במקצוע זה השתפר לאחר ובעקבות שירותם הצבאי. האחרים טענו כי לא חל שום שיפור מבחינתם ביחס למידת שליטתם במתמטיקה.

²⁸ שלא בדומה להיעדר ידע באנגלית, הקושי בהבעה בכתב ובע"פ נחוה כקושי סמוי אשר לעיתים קרובות האברכים אינם נדרשים להתמודד אתו באופן גלוי במהלך חייהם הבוגרים. להערכתנו, המפגש המורכב עם עולם התעסוקה ועם מסגרות ללימודים גבוהים מצויף בייתר שאת את הכשלים והחסמים הנובעים מקושי זה.

לוח 14 : מידת השליטה במיומנויות יסוד ומידת השיפור שחל בעקבות השירות הצבאי (ב-% מסה"כ)

100%	שיפור ברמת השימוש במחשב בעקבות השירות הצבאי	100%	מידת השליטה באנגלית (קריאה וכתיבה)
35.8	כן	39.9	טובה מאד וטובה
64.2	לא	29.5	בינונית
100%	מידת השליטה בהבעה בכתב	30.6	חלשה וכלל לא
51.3	טובה מאד וטובה	100%	שיפור השליטה באנגלית (קריאה וכתיבה) בעקבות השירות הצבאי
20.1	בינונית	25.8	כן
28.6	חלשה וכלל לא	74.2	לא
100%	שיפור רמת השליטה בהבעה בכתב בעקבות השירות הצבאי	100%	מידת השליטה באנגלית (שיחה)
19.2	כן	28.8	טובה מאד וטובה
80.8	לא	25.5	בינונית
100%	מידת השליטה במתמטיקה	45.8	חלשה וכלל לא
42.6	טובה מאד וטובה	100%	שיפור השליטה באנגלית (שיחה) בעקבות השירות הצבאי
34.4	בינונית	14.4	כן
23.0	חלשה וכלל לא	85.6	לא
100%	שיפור ברמת השליטה במתמטיקה בעקבות השירות הצבאי	100%	מידת השליטה בשימושי מחשב
22.5	כן	67.2	טובה מאד וטובה
77.5	לא	20.7	בינונית
		12.2	חלשה וכלל לא

עמדות הקהילה ביחס לשירות צבאי ועמדות חברתיות-אזרחיות

התמיכה המשפחתית והקהילתית שנתגלתה, לה זכו מרבית המשרתים והבוגרים בשח"ר, מפתיעה למדי. בהתחשב בכך שבאופן נורמטיבי השירות בצה"ל איננו מקובל בקרב חוגים חרדיים, נראה כי אותם חרדים אשר התגייסו לצה"ל קיבלו, בסופו של דבר, תמיכה רחבה למדי ממרבית המעגלים החברתיים והקהילתיים שלהם. ייתכן, עם זאת, שההתנגדות להתגייסות לצה"ל התרחשה בשלבים המוקדמים טרם השירות, ורק בדיעבד, לאחר קבלת ההחלטה הסופית, התחזקה התמיכה החברתית והמשפחתית בגיוס, ראינות אישיים עם חיילי שח"ר ובוגריו מחזקים השערה זו, שלפיה בעת קבלת ההחלטה להתגייס לצבא, בקרב צעירים חרדים רבים, בייחוד בחוגים החסידיים והליטאיים, ישנה התנגדות לא מועטה לשירות הצבאי מטעמים אידיאולוגיים, ערכיים וחברתיים. התנגדות זו בולטת יותר בקרב ההורים והורי בת-הזוג. אך היא פוחתת, במקרים רבים, במהלך תקופת השירות. חיזוק להשערה זו ניתן לראות בממצא שלפיו מעט יותר משליש מהבוגרים (כ-37%) של שח"ר טענו כי חלק מבני משפחתם וחבריהם התנגדו לשירות הצבאי בשלבי הבחירה הראשונים במסלולי שח"ר. מעניין כי התמיכה הנמוכה ביותר (יחסית) במשרתים נרשמה מצד הורי בת-הזוג והרבנים של החיילים בשח"ר. ייתכן שהתנגדות החותנים נובעת מן הצפיה הנורמטיבית שהמחותן יהיה תלמיד חכם ואברך מן המניין. הסבר זה תקף גם לגבי ההתנגדות (היחסית) של הרבנים למסלול השירות בצה"ל.

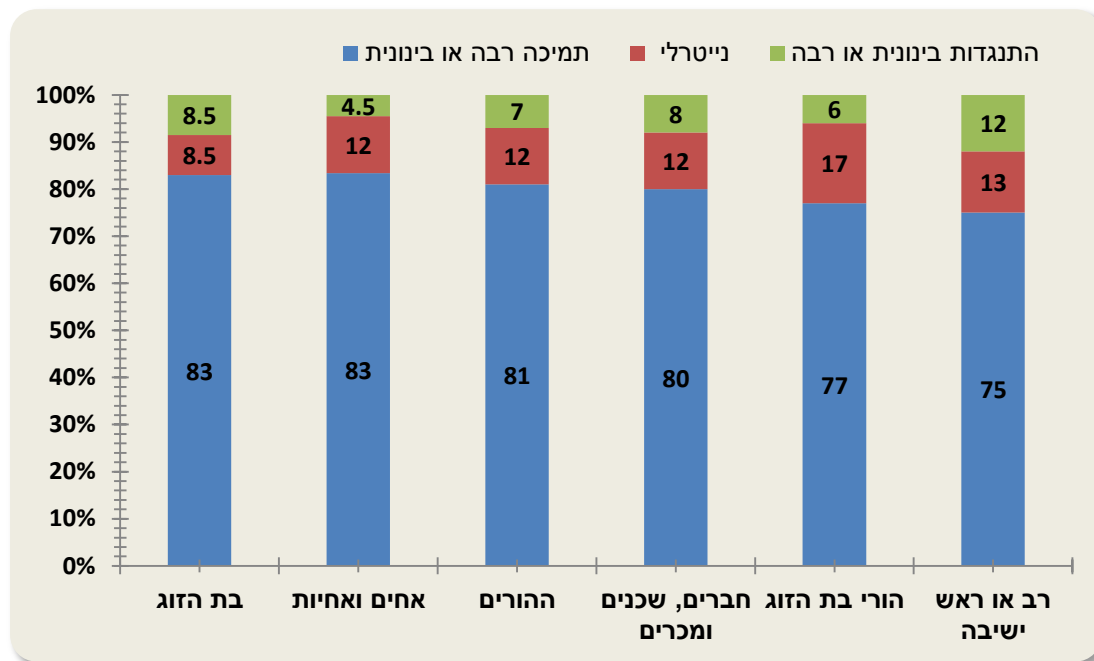
יש להדגיש שממצאים אלו אינם מעידים בהכרח על מהפך ממשי בקרב מרבית האוכלוסייה החרדית באשר ללגיטימציה לשירות בצה"ל, גם אם מדובר במסלולים המותאמים לחרדים. התמיכה הגבוהה מצד הקהילה, שלה זכו בוגרי השירות העולה בסקר זה, מעידה על 'ההכשר' לגיוס פרטני ופחות על שינויים ערכיים-חברתיים מהותיים ביחס לשירות הצבאי. כאמור, זוהי בעיקר תמיכה בדיעבד, והיא תלויה לגמרי בהשתייכות החברתית-קבוצתית המסועפת של החיילים החרדים בתוך המגזר החרדי המגוון, לזרמים, פלגים, חצרות וקהילות שונות. כמו כן, בשל העיסוק התקשורתי, הציבורי והפוליטי האינטנסיבי ביחס 'לשוויון בנטל השירות' והגיוס לצה"ל של בני ישיבות ובשל פרשיות שהתרחשו בשנה החולפת (2012), וממשיכים לעלות לסדר היום הציבורי גם כיום, עלולה לחול הרעה והחרפה ביחסם של בני המשפחה והקהילה כלפי ההתגייסות למסלול זה, זאת למרות שרבים בקרב החיילים ובני משפחותיהם רואים במסלול זה בעיקר מסלול תעסוקתי²⁹. ייתכן כי הדגשת ההיבט התעסוקתי במסלול שרות שח"ר, שוחקת במידת מה שאלות ותהיות ערכיות וחברתיות המונעות כיום גיוס המוני מרצון של מרבית הגברים החרדים. ככלל ניתן לומר כי אברכי ובחורי ישיבות בפרט (רווקים) אינם ששים להתגייס לצה"ל, גם אם מסגרת השירות מותאמת עבורם, זאת בשל החשש, המובן, מפני חשיפה להתנהגויות ולתכנים שאינם הולמים את אורח-החיים החרדי, כמו גם בשל הערך מיוחס ללימוד תורה ככוח מגן רוחני-דתי. חששם הגדול ביותר של מרבית העסקנים והצעירים החרדים ביחס לשירות הצבאי הוא מפני פגיעה בסגנון חייהם ועולם הערכים החרדי אשר נקנה בעמל רב במסגרות חינוך חרדיות מקפידות ומתבדלות. פגיעה העלולה להסיט את המשרתים בצה"ל מאורח חיים זה לתרבות ולסגנון חיים המערבי. שוב חשוב להדגיש, כי במובן זה ישנם הבדלים מהותיים בין חרדים חסידיים וליטאים, אשר בעיניהם ערך זה הוא ערך עליון ונורמות

²⁹ במהלך אוגוסט 2012 בוטל חוק טל. לביטול זה קדמה פעילותה ועדת 'פלסנר' אשר בקשה להסדיר את נושא דחיית השירות במסגרת הסדר תורתו אומנותו. צעדים אלו נתפסו בקרב מרבית הציבור החרדי כאיום ממשי על עולם הישיבות אשר חיזק את כוחן של המפלגות החרדיות בבחירות לכנסת ה-19. כמו כן, חלו בשנה זו פרשיות סביב נושא 'שירת נשים' בצבא אשר גרמו לפרישתו של רב חיל האוויר, הרב ראב"ד אשר קישר בין צה"ל למנהיגות החרדית.

חברתיות מחייבת, בהשוואה לחרדים ממוצא ספרדי, אשר לרוב ערכים ונורמות אלו מושרשים בקרבם מעט פחות. יש להניח שככל שיהיו יותר ויותר מסגרות המתאימות לצרכים והמאפיינים החרדים, כך יגדל הסיכוי שצעירים חרדים רבים יותר ייבחרו לשרת בצה"ל במסגרות מותאמות.

על כן, הנתונים הנוכחיים, המלמדים על תמיכה קהילתית ומשפחתית רחבה, מפתיעים בעוצמתם ונובעים ככל הנראה מגישה פתוחה של מרבית המשיבים למסלולי גיוס אלו ומהערכתיהם של בני משפחותיהם וחבריהם של הבוגרים, כי השירות המיוחד בצה"ל לא יפגום באורח החיים החרדים של מרבית החיילים החרדים.

תרשים 6: מידת התמיכה של בני משפחה והקהילה הקרובה בהתגייסות לשח"ר (באחוזים מהסה"כ)

בחינה נוספת של תגובות הקהילה ובני המשפחה לגיוס של בוגרי המסלול לשח"ר העלתה שרק מעט יותר משליש מבני המשפחה או החברים (כ-37%) התנגדו באופן משמעותי להתגייסותם לצה"ל במסגרת מסלול זה. הרוב המכריע של הבוגרים טען במסגרת סקר זה כי קרובי משפחתם ומכריהם בקהילה לא התנגדו לגיוס לשח"ר. שוב, סביר להניח כי אם שאלה זו הייתה נשאלת לקראת או בסמוך לגיוסם של הבוגרים לצה"ל, התפלגות התשובות היתה שונה, ועל כן יש להתייחס לממצאים אלו בזהירות. כמו כן, סביר מאוד להניח שמי שכבר פנה לשירות צבאי במסלולי שח"ר הם אותם צעירים אשר סביבתם הקרובה, בני משפחה, חברים ומכרים, סיפקה להם רשת ביטחון חברתית וקהילתית בעצם הפנייה לשירות צבאי, זאת בעוד שמי שאיננו זוכה לתמיכה מסוג זה לא פנה כלל לשירות צבאי, גם אם שקל חלופה זו בשלב מסוים בחייו (Self-Selection).

יש לציין שוב, את ההתנגדות הרטורית והמעשית של מנהיגי הציבור החרדי, על פלגיו וזרמיו השונים, כלפי השירות הצבאי³⁰. למרות שעד שנות ה-70 היתה קיימת לגיטימציה חלקית לשירות צבאי של בני תורה

³⁰ עם זאת, קשה להעריך מה היו שיעורי הגיוס לצה"ל בקרב החרדים הספרדים אשר חלק גדול מהם נקטו בגישה 'רכה' כלפי רשויות המדינה ובכלל זה באשר לשירות בצה"ל

בצה"ל, בעיקר כמורים חיילים או במקצועות קודש צבאיים (רבנים, משגיחי כשרות וכיוב'), לגיטימיות זו הלכה והתפוגגה במהלך שנות ה-90 והעשור הראשון של שנות האלפיים. על כן, חרף העובדה שממצאים אלו אינם מהווים מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה החרדית בישראל, יש בהם עניין רב המעיד על מכלול השינויים והתהליכים המתחוללים בשנים האחרונות בקרב קבוצות שונות במגזר החרדי אשר פורצים את ההגבלות והסייגים המושרשים היטב כנגד שירות צבאי בצה"ל.

7.1 אמון מוכלל ואמון פרטיקולארי בקרב בוגרי שח"ר ושינויים בהתייחסותם לכלל הציבור לאחר סיום

השרות הצבאי

השאלות הבאות נועדו לבחון את רמות ההון החברתי (Social Capital) ואת רמות האמון שרוחשים בוגרי מסלולי שח"ר אל רשויות אכיפת החוק בישראל ואל האוכלוסייה החילונית. למרות שלא נערכה בחינה ממוקדמת של ההון החברתי ומידת האמון של משיבים אלו כלפי האוכלוסייה החילונית וכלפי רשויות המדינה, ניתן ללמוד מהממצאים על רמת האמון של קבוצה זו. לצורך הבהרת המושג, הון חברתי ניתן להגדיר **כתוצר של שיתוף פעולה** הנשען על אמון בין-אישי ואשר ניתן להפיק ממנו אמפטיה ורגישות לאחר ברמות שונות: ראשית ברמת הקהילה ובהמשך - גם ברמות בין-קהילתיות (ישי, 2003). אינדיבידואל בעל הון חברתי גבוה יטה להביע אמון רב יותר בעמיתיו, יגלה אמפטיה רבה יותר כלפי הזולת והחלש בחברה, יהיה אכפתי יותר ויגלה מעורבות חברתית גבוהה יותר. כמו כן, פרטים וקהילות בהן יש הון חברתי מלכד גבוה יותר, יגלו רמת ערבות הדדית ושותפות גבוהה יותר מאשר פרטים אשר חסרים הון חברתי או שההון החברתי שלהם נמוך. בהקשר זה יש להבחין בין אמון פרטיקולרי הניתן לבני משפחה, חברים ומכרים קרובים השייכים לקבוצת השייכות של המשיבים, לעומת אמון 'מוכלל' הניתן לזרים או 'לשונה'. רמה נוספת של אמון מיוחסת לאמון אשר האזרח מענק למערכת שלטון החוק, לרשויות המדינה ולקבוצות אזרחים אחרות (Uslaner; 2002)

הממצאים העולים מלוח 15 מלמדים כי למעלה ממחצית המשיבים (כ-57%) נותנים אמון רב או רב מאוד בחברי קהילתם ושכונתם ורק כ-15% מהם נותנים בהם אמון מועט או לא נותנים בהם כלל אמון. עוד כ-28% נותנים אמון בינוני בשכניהם וחבריהם לקהילה הקרובה. לעומת זאת, פחות מחמישית מהמשיבים (כ-14%) נותנים אמון רב או אמון רב מאוד בפוליטיקאים החרדים וכ-60% לא נותנים בהם אמון כלל או נותנים בהם אמון מועט בלבד. ממצאים אלו מעידים להערכתנו על משבר אמון משמעותי שיש לבוגרי מסלולי שח"ר כלפי המנהיגות והעסקנות הפוליטית האמורה לייצג את האינטרסים של ציבור זה בכנסת³¹. בכך אין הם שונים בהרבה ממרבית הציבור בישראל המייחס חוסר ניקיון כפיים למרבית הפוליטיקאים בישראל. עם זאת, מידת האמון והלכידות המשתקפת מנתונים אלו בתוך הקהילות והקבוצות החרדיות השונות היא גבוהה למדי, ומעידה, להערכתנו, על הון חברתי מלכד גבוה של בוגרי השרות הצבאי. בהמשך אנו מגלים כי מידות האמון אותם רוכשים המשיבים כלפי מערכת שלטון החוק וכלפי עובדי ציבור מתפלגות באופן בלתי אחיד. בשונה מקבוצות אוכלוסייה אחרות בישראל (מדד הדמוקרטיה הישראלי, 2011), מידת האמון של המשיבים בבתי המשפט נמוכה למדי³². כ-20% בלבד נותנים אמון רב במערכת בתי-המשפט בישראל ולמעלה מ-40% נותנים במערכת זו אמון מועט או לא נותנים בה אמון כלל. מידת

³¹ ראיות ראשונות למשבר זה ניתן ליחס לרשימתו של ח"כ לשעבר חיים אמסלם (אשר לא עברה את אחוז החסימה בבחירות לכנסת ה-19) אשר יצא חוצץ כנגד המנהיגות הפוליטית של ש"ס אך גם כנגד המנהיגות החרדית-אשכנזית של מפלגת דגל התורה

³² ראה מדד הדמוקרטיה הישראלית, 2011. תמר הרמן המכון הישראלי לדמוקרטיה

האמון של בוגרי שח"ר במשטרת ישראל נמוכה אף היא: כשליש בלבד מהם נותנים אמון רב או רב מאוד במשטרה, כ-36% נותנים מעריכים כי המשטרה ממלאת את יעדיה כראוי באופן בינוני ו-30% נותנים במשטרה אמון מועט או כלל לא. מידת האמון בעובדי ציבור, כגון פקידי ממשלה, עובדי עירייה נמוכה גם היא. 42% מהמשיבים סומכים על עובדים אלו במידה בינונית בלבד, כ-30% סומכים עליהם במידה רבה או רבה מאוד ועוד כ-30% סומכים על עובדי ציבור במידה מועטה או כלל לא. ניתן להניח שמרבית המשיבים מייחסים לבתי המשפט ובראשם בית המשפט העליון יחס עדיף כלפי האוכלוסייה החרדית, כפי שהוא בא לידי ביטוי במגוון פסיקות אשר נוגדות להשקפת העולם החרדית. גם המשטרה זוכה לציון נמוך באופן יחסי ונתפסת כמי שאיננה ממלאת את תפקידיה כראוי. ממצאים אלו עשויים לעורר דאגה מסוימת בשל האתוס האנטי-דמוקרטי העולה מהם.

מבחינת מידת ההיכרות עם הציבור החילוני, הרי שמרבית המשיבים (קרוב לשליש מבוגרי שח"ר, כ-63%), טענו כי מידת היכרותם עם ציבור זה לפני גיוסם לצה"ל היתה טובה או טובה מאוד (הצהרה זו איננה מעידה בהכרח על טיב וסוגי קשרים חברתיים בין המגזרים). עוד כרבע טענו כי היתה להם היכרות ברמה בינונית עם החילונים ורק כ-11.5% מכלל המשיבים טענו כי היתה להם היכרות מועטה או שכלל לא הכירו את הציבור החילוני לפני גיוסם לשח"ר. **יותר משליש מהמשיבים (כ-35%) טענו כי יחסם אל הציבור החילוני השתפר לטובה במידה רבה או בינונית בעקבות השירות הצבאי בשח"ר.** כשני שלישים מהמשיבים טענו כי יחסם כלפי הציבור החילוני לא השתנה כלל במהלך ולאחר שירותם הצבאי (לא לטובה ולא לרעה). רק שיעור זעום מהמשיבים (פחות מ-2%) טענו כי יחסם כלפי הציבור החילוני השתנה לרעה במידה רבה או בינונית. ממצאים אלו עשויים להעיד על הרקע החברתי ממנו הגיעו חלק מבוגרי שח"ר. ייתכן כי ההיכרות המוקדמת, גם אם היא שטחית, עם חברים ומכרים חילונים אפשרה את עצם הפנייה לשירות בשח"ר כיוון שכך המרחק בין שתי אוכלוסיות אלו מלכתחילה היה קטן מהמרחק הקיים בין כלל האוכלוסייה החרדית לזו החילונית.

שינוי נוסף שחל בקרב בוגרי שח"ר מתייחס לעצם יחסם כלפי השירות הצבאי. בעוד שכרבע מבוגרי שח"ר (23%) השיבו שהתנגדו בעבר לשירות בצה"ל בעיקר מטעמים דתיים-רוחניים (55% מהמתנגדים לשירות טרם גיוסם) ומטעמים אידיאולוגיים (כ-30%) (ר' פירוט ברקע), הרי שהשירות הצבאי בשח"ר הוביל לשינוי מה בעמדותיהם ויחסם של בוגרי השירות החרדים כלפי הציבור החילוני וכלפי הצבא עצמו. למרות שאין בידינו מדדים נוספים ועל-אף שלא נערכה בדיקה מקדימה של הנושא, נראה כי די בממצאים המוצגים כאן להעיד על התרומה החיובית של השירות הצבאי לסולידריות וללכידות החברתית בין החיילים החרדים לשאר האוכלוסיות המשרתות בצה"ל. עם זאת, היבטים אלו של השירות הצבאי והשפעתו על הזהות ועל הסולידריות החברתית של המשיבים עם קבוצות אוכלוסייה אחרות בישראל, דורשות בחינה נרחבת במסגרות מחקריות ותיאורטיות נוספות.

לוח 15: רמות אמון והיחס לצבא ולציבור החילוני בקרב בוגרי שח"ר (ב- % מהסה"כ)

התפלגות		התפלגות	
100%	רמת ההיכרות עם הציבור החילוני לפני השירות	271	סה"כ
63.3	טובה מאוד וטובה	100%	מידת האמון באנשים מהקהילה- שכונה שלך
25.2	בינונית	56.8	במידה רבה מאוד ורבה
11.5	מועטה וכלל לא	28.0	במידה בינונית
100%	האם יחסך כלפי הציבור החילוני השתנה בעקבות השירות הצבאי	15.1	במידה מועטה או כלל לא
35.1	השתנה לטובה במידה רבה או במידה בינונית	100%	מידת האמון בפוליטיקאים חרדים
63.5	לא השתנה כלל	14.0	במידה רבה מאוד ורבה
1.5	השתנה לרעה במידה בינונית או במידה רבה	27.7	במידה בינונית
100%	האם בעבר התנגד לשירות צבאי	58.3	במידה מועטה או כלל לא
23.0	במידה רבה מאוד ובמידה רבה	100%	המידה בה המשטרה ממלאת את תפקידה כראוי
5.9	במידה בינונית	34.3	במידה רבה מאוד ורבה
71.1	במידה מועטה או כלל לא	36.2	במידה בינונית
100%	הסיבות בגללן התנגד לשירות הצבאי ³³	29.5	במידה מועטה או כלל לא
54.7	סיבות דתיות	100%	המידה בה מערכת המשפט ממלאת את תפקידה כראוי
29.3	סיבות אידיאולוגיות	20.3	במידה רבה מאוד ורבה
6.7	התנגדות בני המשפחה ומכרים	38.7	במידה בינונית
4.0	התנגדות הרב שלך	41.0	במידה מועטה או כלל לא
5.3	סיבות כלכליות ופרנסה	100%	מידת האמון בעובדי ציבור (פקידי ממשלה, עובדי עירייה ועוד)
		29.5	במידה רבה מאוד ורבה
		42.4	במידה בינונית
		28.0	במידה מועטה או כלל לא

³³ מתוך מי שהצהיר כי התנגד לשירות הצבאי במידה רבה או רבה מאוד

המלצת בוגרי התכנית לגבי הגדלת היקף המתגייסים לשח"ר

מרבית בוגרי שח"ר (כ-60%) השיבו כי היו ממליצים, במידה רבה או מידה רבה מאוד, לצעירים חרדים נוספים להתגייס לצה"ל למסלולי שח"ר השונים. כ-20% היו ממליצים על כך במידה בינונית בלבד ועוד כ-20% היו ממליצים לחבריהם להתגייס לצה"ל למסלולי שח"ר במידה מועטה או שלא היו ממליצים על כך כלל. ממצאים אלו מעידים על מידה גבוהה יחסית של שביעות רצון ממסלול השירות על-אף הקשיים והבעיות שהתעוררו בשלבי היישום הראשונים שלו בצה"ל.

להערכת בוגרי השירות, פרסום ושיווק נוספים של מסלול שח"ר (כ-20% מהמשיבים), יסייעו להגברת קצב ההצטרפות של גברים חרדים לשח"ר, כמו גם הטבות כלכליות נוספות (כ-19% מהמשיבים) שיינתנו למשרתים ולבוגרי שח"ר. חלק מהמשיבים אף ציינו כי להערכתם פרסום ממוקד ומקצועי יכול לסייע בהפחתת העוינות וההתנגדות כלפי השירות הצבאי בקרב חלק מהמנהיגות ומקבלי ההחלטות החרדים. כלומר, העובדה שבציבור החרדי מוצג השירות הצבאי על הצד השלילי רק מעצימה את ההתנגדות והבורות כלפי תנאי השירות המיוחדים להם זוכים החיילים החרדים, ואילו בעזרת פרסום נכון, ניתן להפחית (כביכול) במעט את החשש מפני שירות של צעירים חרדים בשח"ר. בנוסף, מעריכים כ-18% מהבוגרים כי סיוע תעסוקתי ועזרה בהשמה בשוק העבודה בתום השירות יכולים להוות מנוף נוסף לגיוס חיילים חרדים נוספים למסלולי שח"ר. אחוזים בודדים מבין המשיבים ייחסו חשיבות לתמיכת המשפחה או תמיכת הרבנים כמנופי גיוס נוספים לשירות בשח"ר. נראה כי בעיני בוגרי שח"ר, תמריצים אינסטרומנטליים הקשורים בהטבות כלכליות ובסיוע בהשמה בתעסוקה לאחר תום השירות, מהווים תמריצים טובים אף יותר מתמיכה קהילתית או מהסכמות הרבנים לצורך הגדלת מספר המשרתים החרדים בצה"ל³⁴.

³⁴ התפלגות התשובות בקטגוריית 'אחר' מובא להלן בניתוח השאלות הפתוחות של הסקר הנוכחי

לוח 16 : המידה בה בוגרי השירות ממליצים להתגייס למסלולי שח"ר (ב-% מסה"כ)

100%	המידה בה היה ממליץ לצעירים חרדים נוספים להצטרף לשירות צבאי במסלול שח"ר
60.2	במידה רב מאוד ובמידה רבה
20.7	במידה בינונית
19.1	במידה מועטה או כלל לא
100%	מה לדעתך היה מסייע לצעירים חרדים אחרים להצטרף לשירות צבאי במסלול שח"ר
19.6	פרסום ושיווק נרחבים של מסלול השירות (אינטרנט, כתבות, פורמים וכיו"ב)
18.7	הטבות כלכליות נוספות למשרתים
17.9	ייעוץ תעסוקתי וסיוע בהשמה במקומות עבודה שונים
4.3	אפשרויות שירות נוספות
3.4	מלגות והטבות ללימודים גבוהים או מקצועיים
5.1	תמיכת הרבנים
1.7	תמיכת המשפחה והקהילה
29.4	אחר

8.1 הערכות נוספות של בוגרי שח"ר הפעלת התכנית ודרכים לשיפור - ניתוח שאלות פתוחות :

בנוסף לשאלות הרגילות בסקר הטלפוני (שהן שאלות סגורות בד"כ), התבקשו המשיבים לפרט, במספר שאלות פתוחות, כיצד ניתן להערכתם לשפר את מסלולי השירות הייחודיים לחיילים חרדים במסגרת מסלולי שח"ר, וכיצד, להערכתם, ניתן לשפר ולהרחיב את היקף הגיוסים למסלול שח"ר. ניתוח השאלות הפתוחות נעשה באמצעות ניתוח תמות (נושאים) מרכזיות אשר עלו בראיונות המשיבים. הממצאים שעלו מהשאלות הפתוחות נותחו באמצעות ניתוח תוכן כפי שמוצע על-ידי דנזין (Denzin, 1998).

ניתוח איכותני של התשובות לשאלות אלו מעלה את הנקודות הבאות :

✓ שקיפות ועמידה בתנאי השירות המיוחדים לחיילים החרדים

בוגרי שח"ר אשר רואיינו במחקר הנוכחי מעלים באופן ברור את החשיבות בשקיפות ובעמידה בתנאי השירות אשר הובטחו להם במהלך גיוסם לצה"ל על-ידי מפקדי הזרועות השונים. מסתבר כי בשלבי הגיוס הראשונים למסלולי שח"ר הובטחו למועמדים החרדים תנאי שירות ייחודיים, המתאימים לאורח חייהם, ביניהם: הפרדה מנשים, שמירת כשרות ועוד. שוב ושוב חזרו על עצמן תלונות והשגות ביחס להבטחות או אמירות שלא קיימו במהלך השירות, דבר שלהערכת בוגרי שח"ר עלול לפגום באמינות המגייסים ובהצלחתו של פרויקט חיוני זה. עם זאת, ראוי לציין כי על-פי בדיקה שנעשתה על-ידינו, נראה כי חלק מהליקויים אשר עליהם הצביעו בוגרי מחזורי הגיוס הראשונים של שח"ר תוקנו ושופרו במהלך הגיוסים האחרונים לשח"ר. אולם התחושה המתקבלת ממגוון תשובות, המרואיינים היא שלא פעם ישנם אי-דיוקים וחוסר הקפדה על התנאים המקלים ועל ההטבות אשר הובטחו למשרתים החרדים במסגרת שח"ר. נראה כי בתחילת הפעלת מסלולי שח"ר אכן נתגלו קשיים ביישום ההקלות אשר הובטחו למתגייסים החרדים.

✓ התאמת התפקיד לכישורים אישיים והתאמת המקצוע לשוק האזרחי

פעמים רבות הזכירו בוגרי שח"ר את העובדה שחלק מהתפקידים שהוצעו להם ושאותם הם ביצעו במהלך שרותם הצבאי, לא התאימו כלל ליכולותיהם וכישוריהם. כמו כן, נראה כי למרבית המשרתים והבוגרים החרדים חסר מידע אמין ומדויק אודות מהות התפקיד הצבאי אשר הוצע להם. עובדה זו היתה בעוכריהם לאחר סיום ההכשרה הצה"לית, כיוון שחלק מהתפקידים לא התאימו כלל למאפייני המשרתים החרדים. לכן ציינו חלק גדול מבוגרי השירות את החשיבות והצורך בהתאמת התפקיד הצבאי ליכולות ולצרכים של החייל החרדי בתהליך המיון ואת הצורך בהספקת מידע מלא ומדויק על מהות התפקיד הצבאי. צורך חיוני נוסף שהוזכר על-ידי בוגרי שח"ר קשור לחשיבות של התאמת חלק מההכשרות הצבאיות לשוק העבודה האזרחי.

את הצורך הזה היטיב לתאר אחד מבוגרי שח"ר: *"הכי חשוב מעבר לכסף וכו' זה המקצועות, כי אחרי כמה שנים הכל נגמר ומה שנשאר זה רק המקצוע, שאנשים ימצו את עצמם שם, לנצל את המיטב מהחיילים שמגיעים, צריך לדעת לנצל את הכוח הזה"*

✓ סיוע בחיפוש עבודה ובהכוונה לשוק התעסוקה

הוזכר שוב הצורך בהכוונה מסודרת לבוגרים ביחס ללימודים גבוהים או מקצועיים ובאשר למגוון אפשרויות התמיכה הכלכליות הניתנות לבוגרי צבא חרדים לאחר שירותם הצבאי. אומנם, ממצאי מחקר זה, וכן מערך הנתונים המנהלי של תב"ת מלמדים על שיעורי השתלבות גבוהים בתעסוקה של בוגרי שח"ר, אך התשובות לשאלות הפתוחות של הבוגרים מלמדות כי יש צורך, לפחות בקרב חלק מהבוגרים, בסיוע והכוונה לקראת השתלבות בעבודה ובחירה מושכלת של מקצוע או התמחות אזרחית. כלומר, על-אף העובדה שמרבית הבוגרים משתלבים היטב בשוק העבודה, חסרה להם הכוונה והכנה לתכנון מסודר של קריירה ושל אפשרויות הקידום בשוק העבודה.

✓ סיוע בהסתגלות למערכת הצבאית וטיפול פרטני

חלק מבוגרי שח"ר בסקר טענו כי לא קיבלו מענה ראוי לבעיות ולצרכים מידיים שהיו להם במהלך השירות הצבאי. נראה כי הפערים הגדולים בין עולם לימודי הקודש של האברכים החרדים למערכת הצבאית הקשיחה וההיררכית גרמו לקשיים לא מעטים בקרב החיילים החרדים בשח"ר. חלק מקשיים אלו מצריכים ליווי פרטני של אנשי קשר חרדים נוספים לאלו שכבר מצויים במערכת, אשר יכולים לסייע למגויסים הטריים. עם זאת, תלונות אלו לא עלו באופן תדיר, אך יש בהן, להערכתנו, להעיד על קשיים אפשריים בהמשך גיוסם של צעירים חרדים נוספים לצה"ל.

מ', בודק תוכנה חרדי מתאר את הבעיות בהן נתקל בשירותו הצבאי: *"חשוב לשים יותר דגש על הצרכים של החייל החרדי ולהיענות להם בצורה ישירה ויותר מהירה, כי כיום אין קשר בין החייל לאחראיים. זה קשר מאוד חשוב, כי יש נושאים, למשל נושא ההכנסה. מה שהכי הפריע לי בשירות שההכנסה שלי הייתה מאוד נמוכה לעומת ההוצאות ולא יכולתי לכלכל את עצמי... שינסה כמה שיותר לפעול למען זה שיהיה קל לאדם חרדי או דתי להסתגל למקום השירות"*.

✓ הגדלת מספר המשרתים והקפדה על הפרופיל החרדי

במתחזרי הגיוס הראשונים לשח"ר, קרוב לחמישית מהמשרתים היו חרדים-לאומים או צעירים אחרים אשר אינם נמנים על הליבה התורנית של הציבור החרדי המגוון. חלק מהמשיבים ציינו כי חשוב בעיניהם שהמשרתים במסלול שח"ר יהיו חרדים מבית או חרדים אשר למדו בישיבות קדושות כדי לא לקלקל את הרמה הרוחנית, כביכול, של קבוצת המשרתים בשח"ר. כמו כן, היו לא מעט משיבים אשר המליצו להרחיב

את השירות לכל צעיר חרדי המעוניין לשרת בצה"ל ולרכוש מקצוע תוך כדי שמירה והקפדה על כללי השירות שהותאמו לחרדים.

ע', טכנאי אלקטרוניקה בחיל האוויר תיאר זאת כך: **"צריך להמשיך להתמיד ולא להתייאש כי בסוף זה יקרה. באופן מסודר להמשיך במסלול הזה, אני חושב שזה טוב, תורם, זה משהו שעוזר לכולם. הייתי ממליץ מאוד להתגייס לבחורים שהם לא בישיבות והם די פתוחים בראש. לא הייתי ממליץ לחבר'ה שבאמת הראש שלהם מונח בתורה"**

ממגוון התשובות של בוגרי שח"ר ניכר כי חלקם מוקירים ומעריכים את המאמצים וההשקעה אשר נעשתה על-ידי צה"ל לצורך שילובם בצבא. אומנם הדברים אינם נאמרים באופן ישיר. אך נראה כי בקרב חלק מהבוגרים ישנה 'הכרת טובה' לצה"ל ולמפקדים באשר להתאמות בתנאי השירות שנעשו עבור הצעירים החרדים בצה"ל.

מסלולי שח"ר נועדו לאפשר לצעירים חרדים לשרת בצה"ל בתפקידים טכנולוגיים ואחרים במסגרת שירות המאפשרת שמירה מרבית על אורח-חיים חרדי במסגרת צה"ל. שירות זה מספק לצה"ל כוח-אדם איכותי בתפקידים וזרועות חייליים אשר בהם יש מחסור בכוח-אדם. במקביל, מאפשרים מסלולי שח"ר לצעירים חרדים המעוניינים בכך, לשרת בצבא במסגרת המותאמת, ככל האפשר, לאורח-חיים החרדי. על כן, למסלולי שח"ר יוחסו הגשמת מטרות חברתיות לצד מטרות צבאיות-מקצועיות: מסגרת שירות המהווה פריצת דרך לשילוב חרדים בצה"ל מזה, ומסגרת המספקת לצה"ל כוח-אדם בתפקידים טכנולוגיים ואחרים בהם זוהו מחסור בחיילים מקצועיים. ברור, אם כן, כי ההשקעות והמשאבים הראשוניים שהושקעו במסלול זה גבוהים מן התועלות המידיות והישירות שניתן להפיק מכוח-האדם החרדי בצה"ל, אך בכך אין להפחית מהצלחתו של מסלול זה אשר הנו מסלול בעל היבטים חברתיים ברורים. חשוב לציין כי סוגיית שירות חרדים בצה"ל הינה סוגיה חברתית-אזרחית מובהקת, המהווה אבן מחלוקת קבועה בין הציבור החרדי לציבור החילוני בישראל, והיא מצויה בלב השיח הציבורי והפוליטי בדיון לגבי הצורך בחלוקה השווה בנטל האזרחי במסגרת שירות צבאי. על כן, חשוב, להערכתנו, לבחון את השירות בשח"ר באספקלריה רחבה יותר מאשר מסגרת המחקר הנוכחי. מחקר זה מתמקד בעיקר בבחינת מידת תרומתו של השירות בשח"ר לשילובם של הבוגרים החרדים בשוק העבודה ובמסגרות לימודים גבוהים ומקצועיים. חשוב להדגיש כי ממצאיו של המחקר הנוכחי נכונים ביחס למחזורי הבוגרים הראשון והשני של שח"ר שלאחריהם חלו שינויים ושיפורים ביישומה של מסגרת שירות ייחודית זו.

ממצאי המחקר הנוכחי העלו כי תרומת השירות הצבאי לבוגרים החרדים היתה גבוהה וייחודית על-פי מספר מדדים. מרבית בוגרי השירות העריכו כי השירות הצבאי תרם להם רבות ברכישת ניסיון תעסוקתי וסייע להתפתחותם האישית שאפשרה להם להשתלב בייתר קלות בשוק העבודה האזרחי.

מרבית בוגרי שח"ר השתלבו היטב בשוק העבודה הן מבחינת שיעורי התעסוקה של הבוגרים והן ביחס לרמת שכרם. כמו כן, חל שיפור מה בכישורים ובמיומנויות היסוד של בוגרים אלו ביחס למידת השליטה שלהם במחשב ובאנגלית, אף כי נראה כי שיפורים אלו אינם משמעותיים ודורשים התייחסות נפרדת. עם זאת, מרבית הבוגרים אינם עוסקים במקצוע הצבאי אותו רכשו במסגרת התעסוקה האזרחית לאחר שחרורם מצה"ל.

אף שמרבית בוגרי השירות החרדים מצאו עבודה לאחר שחרורם מצה"ל בכוחות עצמם, חשוב להמשיך במתן סיוע בהכוונה, מידע וייעוץ מקצועיים המותאמים למאפיינים ולצרכים הייחודיים של גברים חרדים.

היבטים אזרחיים וחברתיים שנבחנו במחקר הנוכחי מלמדים כי השירות הצבאי בשח"ר הוביל לשינוי מסוים בעמדות וביחס של בוגרי השירות החרדים כלפי הציבור החילוני וכלפי הצבא עצמו, אך השפעת השירות הצבאי על הזהות ועל הסולידריות החברתית של בוגרי השירות החרדים עם קבוצות אוכלוסייה אחרות בישראל, דורשות בחינה נרחבת במסגרות מחקריות ותיאורטיות נוספות.

חשוב להדגיש כי מסלולי שח"ר אינם חפים מבעיות ומקשיים הנובעים מהמורכבות ומהקושי בשילובם של גברים חרדים בצה"ל, קשיים ובעיות אשר תוארו בפרוט במחקר הנוכחי. המחקר העלה כי מרבית הקשיים נבעו מחדשנותו של מסלול זה, אשר גרם "למחלות ילדות" הקשורות לקושי לספק את כל תנאי השירות הייחודיים אשר הובטחו למשרתים החרדים שהם בעלי משפחות וגברים המבקשים ברובם להימנע, ככל

האפשר, משירות משולב עם נשים. על-אף הקשיים נראה כי שביעות רצונם של בוגרי השירות ממסלולי שח"ר השונים הינה גבוהה למדי. לפיכך, חשוב יהיה להבטיח בעתיד תנאי שירות נאותים לגברים חרדים במסגרת שח"ר, כפי שהתחייבו האחראים לתכנית בפני המועמדים לשירות במסגרת זו. להיבט זה ישנה חשיבות רבה הנוגעת לאמינות ולמחויבות של המערך הצהליי בקיום הבטחותיו במטרה להגדיל את מספר המשרתים הפוטנציאליים במסגרת זו מקרב הציבור החרדי.

מקורות

ישי, יעל (2003). בין גיוס לפיוס : החברה האזרחית בישראל, ירושלים : כרמל

מלחי, א. (2010), מתנדבים חרדים בשירות אזרחי, מינהל מחקר וכלכלה במשרד התמ"ת

פרידמן, מ. (1991), החברה החרדית : מקורות, מגמות ותהליכים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים

קפלן, ק. ושטדלר, נ. (2012) מהישרדות להתבססות בחברה החרדית ובחברה, מכון ון-ליר, ירושלים

Uslaner, E.M., 2002, The Moral Foundations of Trust, Cambridge University Press